

Anmeldelser

Den trykte kulturarv. Pligtaflevering gennem 300 år, red. af Henrik Horstbøll og John T. Lauridsen, Det kongelige Bibliotek, Statsbiblioteket og Museum Tusulanums Forlag, 1998, Danish Humanist Texts and Studies 16, 631 s., ill., 525 kr.

Den 1. januar 1998 trådte den nye pligtafleveringslov i kraft. Herefter er afleveringspligten udvidet til at omfatte alle former for udgivne værker uanset udgivelsesmedium. Af alle værker skal afleveres to eksemplarer. Værkerne skal afleveres i den form, hvori de udgives, og afleveringspligten påhviler den, der fremstiller færdige eksemplarer til udgivelse. Man opererer i den forbindelse med følgende medier: trykte udgivelser (f.eks. bøger og småtryk), udgivelser i mikroform (f.eks. fiche og film), fotografiske gen- givelser, udgivelser i punktskrift, udgivelser i videogrammer (f.eks. lydoptagelser), udgivelser af videogrammer (levende billeder, f.eks. på spole- film og videodisk), kombinerede udgivelser (på flere forskellige fysiske medier), udgivelser af digitale værker på fysiske medier (f.eks. computerspil) og endelig udgivelser af digitale værker i databaser (f.eks. netudgivelser, navnlig på internet). De præcise og detaljerede bestemmelser findes i lov nr. 423 af 10. juni 1997 om pligtaflevering af udgivne værker og i bekendtgørelse nr. 1041 af 17. december 1997 om pligtaflevering af udgivne værker.

Med dette nye regelsæt er Danmark kommet på omdrejningshøjde med det mest avancerede udland, idet man har stræbt efter bevaring og tilgængeliggørelse af næsten al offentliggjort information i landet. Om systemet vil komme til at virke efter hensigten, må fremtiden vise. Den største aktuelle udfordring ligger nok i de mange informationer, der er offentliggjort på internettet – både i at få afleveret det relevante og i de tekniske problemer vedrørende opbevaring og senere tilgængeliggørelse af disse flygtige og foranderlige informationer.

Det nye pligtafleveringssystem afløste et gammelt, som især rettede sig mod bogtrykkerne. I 1697 lod Christian V udgå den ældste danske pligtafleveringsbestemmelse, hvorefter trykkerne skulle afleveres fem eksemplarer til Det kongelige Bibliotek af alt, hvad de fremstillede. Ved

anordning i 1732 blev antallet af pligteks- emplarer reduceret til tre, og man undtog udtrykkeligt ugeaviser, auktionskataloger og -plakater samt bryllups- og begravelsesvers fra afleveringspligten. I 1781 justeredes bestemmelserne på ny, idet pligtafleveringen fra da af omfattede hele det dansk-norske monarki med bilande og kolonier samt hertugdømmerne – altså ikke som hidtil blot hovedstadens bogtrykkere. Ordningen omfattede både bøger, kobberstik, aviser og tidsskrifter med videre. To år senere blev antallet af pligteks-emplarer nedsat til to, samtidig med at man indførte bestemmelsen om, at bogtrykkeren for fremtiden altid skulle angive sit navn på titelbladet af alle tryksager.

I 1821 valgte man at placere afleveringsforpligtelsen hos forlæggerne i stedet for bogtrykkerne. Men da denne bestemmelse viste sig yderst vanskelig at administrere, førte man ved forordningen i 1832 afleveringspligten tilbage til bogtrykkerne. Det viste sig efterhånden svært at få nogenlunde fuldstændige afleveringer fra hertugdømmerne; men i hvert fald fra 1830'erne arbejdede Det kongelige Bibliotek bevidst på at samle hele den danske trykte kulturarv, »uagtet adskilligt heraf for øjeblikket synes ubetydeligt, kan det dog for den kommende tid have historisk, statistisk eller anden interesse«, som Danske Kancelli formulerede det i 1832. Efterhånden som helstaten og de nationale strømninger kom i konflikt i første halvdel af 1800-tallet, blev pligtafleveringen opfattet som et dansk nationalt aktiv.

Efter Statsbibliotekets oprettelse i Århus kom der en ny pligtafleveringslov i 1902, som modificerede den hidtil gældende ordning uden at ændre den grundlæggende. Statsbiblioteket skulle herefter modtage et eksemplar af alle tryksager direkte fra bogtrykkerne – ligesom Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket var vant til. Med den nye lov i 1927 bibeholdt Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket denne automatiske pligtaflevering, hvorimod Universitetsbiblioteket fremover i stedet blev henvist til selv at måtte rekvirere gratis hos bogtrykkerne, hvad det skønnede nødvendigt for sine samlinger. Det er denne lov fra 1927, som nu endelig har fundet sin afløser.

I de mellemliggende 70 år har debatten om den altomfattende pligtaflevering og dens hastigt voksende omfang været livlig, bl.a. affødt af pladsproblemer i bibliotekernes magasiner. I

skudlinien var først og fremmest småtrykkene og aviserne. Provinsaviserne blev 1889-1915 pligtafleveret til statens arkiver i stedet for til Universitetsbiblioteket, men efter dette halv-hjertede mellemstil fandt de en sikker havn i Statens Avissamling i Statsbiblioteket. Værrer gik det for småtrykket, hvoraf overbibliotekar Carl S. Petersen i 1920'erne og 1930'erne fik kasseret hele rækker af Det kongelige Biblioteks allerede indsamlede og ordnede bestand. Imidlertid har det synspunkt heldigvis efterhånden sejret, at nationalbiblioteket skal indsamle og gemme næsten alt. »Værdien i nationalsamlingen ligger i helheden, ikke i at alt er lige værdifuldt hver for sig«, som det udtrykkes af chefen for Danske Afdeling.

For tiden udgør et års pligtaflevering næsten tre hyldakilometer materiale i Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket tilsammen. Den nye pligtafleveringslov udgør sammen med loven om sikring af kulturværdier i Danmark af 1986, museumsloven af 1989 og arkivloven af 1992 basis for bevaring af den samlede danske kulturarv. Det er derfor helt naturligt, at Det kongelige Bibliotek ved forhenværende seniorforsker Harald Ilsøe har taget initiativ til udgivelsen af det nu foreliggende store jubilæumsværk om pligtaflevering i Danmark gennem 300 år. Bogen falder i tre dele, betitlet henholdsvis »Historie«, »Temaer og problemer« og »Aktstykker og statistik«.

Første del er en gennemgang af pligtafleveringens generelle historie med særligt henblik på de regler, som har bestemt pligtafleveringen til enhver tid, og ikke mindst den praksis, man har benyttet sig af for at få materialet i hus gennem de 300 år. Harald Ilsøe har skrevet afsnittet »Fra bytteobjekt til nationalobjekt. Pligtafleveringen 1697-1783«, Henrik Horstbøll afsnittet »Pligtaflevering og nationalbibliotek 1781-1850« og Grethe Jacobsen afsnittet »Pligtaflevering 1850-1997«. Der er tale om tre forholdsvis detaljerede gennemgange, som i vidt omfang er resultat af primær forskning i hidtil uudnyttet trykt og utrykt materiale, bl.a. i Det kongelige Biblioteks og Statsbibliotekets administrative arkiver.

Anden del af værket indeholder fire historiske fremstillinger af pligtafleveringens særlige materialetyper: Henrik Dupont »Om kort og billeder i pligtafleveringens historie«, Knud Arne Jürgensen »Aflevering af musiktryk i Danmark – i lyst, pligt og nød«, Svend Larsen »Pligtaflevering af aviser« og John T. Lauridsen »På kant med loven. Bogforbud, beslaglæggelser og klausulering«. Fælles for disse bidrag er, at de er skrevet af specialister, som brænder for deres delemne. Disse specialtekster kommer sine steder lovlig langt væk fra bogens egentlige emne, men til gengæld er de meget spændende og detaljerede.

Det er således uhyre interessant at læse om

Det kongelige Biblioteks problemer med bøger, der var forbudte af censuren under enevælden, men alligevel blev pligtafleverede. Og om de tilsvarende vanskeligheder efter 1849 med f.eks. utugtige værker. En ualmindelig penibel situation for overbibliotekar Chr. Bruun må det således have været, da forfatteren Herman Bang – hvis *Haabløse Slægter*, der udkom i 1880, og som af politiretten blev forbudt i 1881 på grund af dens overskridelse af sømmelighedens grænser, som det hed – et par år senere stillede på Det kongelige Bibliotek for at låne det forbudte værk, da han agtede at lave en ændret udgave deraf, men ikke selv ejede et eksemplar af sin egen bog. I første omgang blev lån ham nægtet med den begrundelse, at bogen nok eksisterede de facto, men ikke de jure. Efter en længere forhandling fik Bang dog lov til at låne sin egen roman til brug på læsesalen, men kun i en time!

En stor del af Det kongelige Biblioteks samling af pornografica fra før pornografiens frigivelse i 1969 er af naturlige grunde ikke indgået som pligtaflevering fra bogtrykkerne, men i stedet fra politiet, som beslaglagde sådant materiale og derpå afleverede det til nationalbiblioteket. Derimod indkom under besættelsen frivilligt en ikke ubetydelig mængde illegale skrifter, idet de anonyme trykkere af egen drift tilsendte Det kongelige Bibliotek deres frembringelser. Her blev de gemt langt væk i magasinerne indtil befrielsen, hvorefter de blev frit tilgængelige. Nogenlunde det omvendte var tilfældet med den trykte udgave af »*Bovrup-Kartoteket*«. Denne udgave af det danske nazistpartis medlemslister blev fremstillet illegalt og udsendt i forbindelse med befrielsen. Men værket blev da straks i Det kongelige Bibliotek klausuleret for 20 år, og bogen kan endnu i dag kun benyttes efter ansøgning til Justitsministeriet – selv om mange eksemplarer er i frit omløb udenfor bibliotekerne.

De to sidste bidrag i jubilæumsværkets anden del, nemlig Peter Blumes om »Pligtaflevering: Retlige karakteristika« og Jens Søndergaards om »Pligtaflevering og ejendomsret«, er juridiske afhandlinger og har dermed en noget anden karakter end bogens øvrige bidrag, som alle er historiske i deres anlæg. Søndergaard er forholdsvis konkret i sine overvejelser vedrørende forholdet mellem pligtafleveringslovenes bestemmelser om aflevering uden vederlag og grundlovens §73 om beskyttelse af den private ejendomsret. Blume er mere generel i sine betragtninger over bevaring af kulturarven, hvor han realistisk slår til lyd for, at man nok må slå sig til tåls med en »*kvantitativt orienteret selektion*«, som sikrer bevaring af alle typer af information, men ikke nødvendigvis al information fra hver type – altså nogenlunde som Statens Arkiver i mange år har praktiseret det gennem sin bevarings- og kassationspolitik.

I tredje del af bogen findes Harald Ilsøes imponerende udvalg af »Aktstykker og kilder til pligtafleveringens historie 1697-1997«. Der er tale om 101 dokumenter, hvoraf de forskellige pligtafleveringsbestemmelser er de centrale, men hvor også er medtaget en lang række betænkninger, forslag, skrivelser, domme og så videre, der alle belyser forskellige aspekter af pligtafleveringen, administrationen af den og synspunkter på den i det hele taget. I tredje del finder man også Henrik Horstbøll og John T. Lauridsens »Pligtafleveringsstatistik 1790-1996«. Her er for første gang nogen sinde givet et generelt indtryk af det kolossale omfang, pligtafleveringen i Danmark har haft gennem århundrederne. For 1996 var tallene: 445 aviser, 8.601 periodica, 12.132 bøger og 104.192 småtryk, idet de for aviser og periodica dækker over antal selvstændige titler, men for bøger og småtryk angiver antal fysiske enheder.

Endelig har redaktionen fortjenstfuldt forsynet bogen med litteraturliste, med personregister, med engelsk oversættelse af den nye danske pligtafleveringslov og med grundige engelske resumeer af alle bogens artikler.

Derimod er det skuffende, at redigeringen af de danske tekster lader en hel del tilbage at ønske. Man fornemmer i teksterne et vist hastværk for at nå at blive bliv færdige i løbet af efteråret 1997 og udkomme i forbindelse med den nye lovs ikrafttræden. Resultatet er blevet, at der er alt for mange gentagelser fra artikel til artikel, der er for mange fejl, der ikke er fanget i korrekturen. F.eks. kan man ikke være bekendt at kalde de to gamle overbibliotekarere for Chr. Brunn og Carl S. Pedersen, og man har ikke ensrettet stavemåden f.eks. af det meget ofte forekommende ord cd-rom, der findes skrevet på mindst tre forskellige måder. Desværre har man ensrettet stavningen af ordet privilegeret, som overalt (og det er rigtig mange steder) skrives »priviligeret«. Det ser bestemt ikke godt ud i en bog, udgivet af vort nationalbibliotek. Ej heller burde der kunne forekomme velkendte flosker som »parantes«, »op af trappen« og »har måtte indsende« med flere.

Alt i alt er der dog tale om en nydelig og tankevækkende jubilæumsbog. Der er al mulig grund til at sige Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket tak, fordi man har lagt det store arbejde i at få skrevet bogen. Og til at ønske dansk biblioteksvæsen til lykke med pligtafleveringsjubilæet. Man må håbe, at den nye lov vil vise sig lige så hensigtsmæssig som sine forgængere, når det gælder om at sikre helt centrale dele af den danske kulturarv for fremtiden.

Erik Gøbel

Hanne Rasmussen (red.): Folketingets Bibliotek i 150 år, udg. af Folketinget 1998, 163 s., 125 kr.

1999 bliver det store jubilæumsår for dansk folkestyre. Grundlovens og Rigsdagens 150-årige fødselsdag skal nok blive fejret med manér. En af folkestyrets institutioner, og tilmed den, som historikere har umiddelbart nytte af, nemlig Folketingets Bibliotek, har imidlertid allerede den 28. oktober 1998 kunnet fejre opnåelse af den værdige alder på de halvandet hundrede med udgivelse af et festskrift – for første gang i bibliotekets historie.

Elise Holt skriver om udviklingen og gennemførelsen af Rigsdagens og Folketingets informationspolitik over for borgerne, og Annelise Quistorff om den interne oplysningstjeneste – servicen overfor medlemmerne af Folketinget. Kristian Hvidt og Hanne Rasmussen skriver det veloplagte historiske hovedafsnit om biblioteket 1848-1998, der suppleres af Nanna Sten Jensens særlige kapitel om bibliotekets skæbne ved Christiansborg Slots brand 3.-4. oktober 1884, mens Lene Jakobsen præsenterer bibliotekets udvikling i statistik. Bl.a. fremgår det her, at en ekspedition tager 7,67 minutter i gennemsnit. Det kan således næppe være ventetiden, der gør, at folketingsmedlemmerne kun tegner sig for 13% af det samlede udlån.

Statistisk i tilgangen er også Mette Laustsens redegørelse for opgørelse af personlige stemmetal ved folketingsvalgene, hvor hun demonstrerer forskellen på absolutte og relative tal for en folketingskandidats popularitet hos vælgerne og ender med at stille spørgsmål om nytten af sådanne opgørelser.

Endelig rummer festskriftet tre eksempler på solid biblioteksfaglig vejledning. Annelise Quistorff giver en oversigt over de publikationer, lovgivningsprocessen afsætter, fra Folketingstidende og dens forgængere til Ministerialtidende. Hanne Rasmussen lister tekster til politiske forlig fra novemberforliget 1950 til pinsepakken 1998. Nyttig er også den afsluttende oversigt over politikerbiografier, først og fremmest naturligvis på grund af det, den rummer. Men også interessant på grund af de rigsdagspolitikere, der søges forgæves. Dem, der leder efter et emne til den for tiden populære biografgenre, kan måske finde inspiration her.

Poul Olsen

Vivian Etting. Fra fællesskab til blodbad. Kalmarunionen 1397-1520, Gyl-dendal, 1998, 208 s., ill., 228 kr.

I 1997 var det 600 år siden, at Kalmarunionen mellem Danmark, Norge og Sverige blev indgået. Det blev fejret på behørig vis, og inden for historievitenskaben blev der både afholdt konferencer og udgivet bøger om dette vigtige kapitel i Nordens historie. Det er glædeligt, at også forlagsbranchen har skønnet, at den gamle union nok var en messe værd, og nu udgiver en populær skildring af dens historie. Som forfatter er Vivian Etting et oplagt valg, for dels har hun gennem sin Dronning Margrethe-bog (1986) vist, at hun magter den brede formidling, dels er hun fortrolig med netop senmiddelalderen. Der-til kommer et ikke ringe kendskab til tidens kunstneriske frembringelser.

Pennen flyder let i Ettings hånd og selv om udtrykket er utidssvarende, dækker det så glimrende bogens fortællende stil. Alvidende og kommenterende leder hun læseren gennem små 125 års unionshistorie og o. 80 års forhistorie. Snart er hun tæt på, og gengiver tidens kilder i moderniseret sprog, snart distanceret, hæftende sig ved de store linjer. Hun afholder sig ikke fra at gå ind og tage skeen i egen hånd, som tilfældet er med gennemgangen af unionskronerne i Vadstena og Christian 1.'s mæglingsbestrebelse mellem Burgund og den tyske kejser, men mestendels er hun den magtfulde fortællerske med overblikket over begivenhedernes gang. Det er dygtigt gjort, og Etting præsenterer et stykke til tider vanskelig historie på en letfattelig måde. Det ledsages alt sammen af smukke fotografiske optagelser af samtidige bygninger og genstande på den skandinaviske halvø og i Finland (Nederluleå kirke s. 62 er dog en undtagelse). Norge er i så henseende underrepræsenteret, og bevidst eller ej bliver det en illustration af landets underordnede rolle i unionsbegivenhederne sammenlignet med Sverige og Danmark.

Medens denne side af opgaven må siges at være vellykket, kan Ettings udvælgelseskriterier nok diskuteres. I forordet påpeger hun nødvendigheden af at vælge fra og gør Adam af Dürers ord fra Lundekirken krypt til sine: »Den, der bærer større byrder end han kan bære, er et æsel«. Sociale kår og indre politiske forhold er således bevidst nedtonet, og det gælder også religiøse spørgsmål. Kunst og arkitektur er derimod opprioriteret. Hvorvidt dette er Ettings eller forlagets holdning er ikke let at vide, men effekten er, at bogen ligesom mangler en tro på Kalmarunionens historie i sig selv, hvorfor den hele tiden skal krydres snart med det ene, så det andet. Bogens største kapitel er således et afsnit om arkitektur, billedkunst og kalkmalerier fra Norge, Sverige, Finland og Danmark. Denne

vægtning kan ikke begrundes i unionen, for de viste frembringelser har kun perifert berøringsflader med de politiske begivenheder. Havde man ønsket at behandle billedet som propaganda i unionkongens tjeneste, havde det kunnet lade sig gøre, for f.eks. kulten om de nordiske kongehelgener Knud, Erik og Oluf var – som Søren Kaspersen har argumenteret for – netop i fornyet vækst i unionstiden. Nej, politik må ikke serveres i for store doser, men det spektakulære må gerne. Både den eksklusive birgittinerorden og Christian 1.'s ekstravagante romerrejse i 1474-75 får selvstændige afsnit.

Med ca. 200 sider til rådighed, hvoraf ca. 1/3 er billeder, bliver der efterhånden kun ringe plads til den politiske gennemgang af unionens historie. Store afsnit er da også skåret fra. Mest markant gælder det unionskongens politik over for Slesvig og Holsten. Erik af Pommerns kostbare krige klares med følgende halve sætning: »Han [Kong Erik] var for det meste optaget af problemerne i Slesvig-Holsten og overlod en stor del af styret i Sverige til sine fogeder og lensmænd« (s. 89). Samme lemføldige gennemgang er tilfældet om kongevalget i 1448 (var der eksempelvis mere end en kandidat for det danske rigsråd?) og Kong Hans' kroning til svensk konge i 1497 (Finlandsproblemet er ikke berørt). Flere forhold ville kunne nævnes, men disse viser problemet. Større opmærksomhed og grundighed om sagens kerne havde nok været at foretrække, og det behøver ikke være sket på bekostning af det letlæselige.

Lars Bisgaard

Niels Ahlberg: Stadens mönster – de historiska kartorna berättar, udgivet af Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1998, 139 s., ill.

Kortmateriale som illustration af en fremadskridende udvikling inden for et givet topografisk område er en selvfølge i nyere fremstillinger af by- og købstadshistorie. Men kort kan benyttes på forskellige måder, alt efter hvad man ønsker at anskueliggøre. Det kan være forandringer af enkelte bykvarterer, anlæg af nye bydele, hovedfærdselsliniers forløb gennem tiderne, særlige bygningers beliggenhed osv., mulighederne er mange. Ahlbergs monografi er bl.a. et idekatalog over, hvordan man – ved hjælp af diverse grafiske teknikker – kan gribe sagen an. Det kræver imidlertid, at historiske kort af et vist omfang og kvalitet er for hånden. I Danmark rækker kortmaterialet for mange købstæders vedkommende tilbage til midten af 1700-tallet, for enkelte fæstningsbyer 100 år længere tilbage. I Sverige derimod iværksattes

allerede 1628 en generel opmåling af såvel købstæder som laddistrikter, og dermed udvikledes en tidlig landmålingstradition, som var enestående i Europa. Hertil kom de opmålingsarbejder, der blev udført som følge af Sveriges militære dominans i Østersølandene gennem stormagtstiden ca. 1640-1720. Finland, Baltikum, Polen, Tyskland og Danmark, der i perioder var under svensk kontrol eller indlemmet i det svenske Østersøimperium, har om ikke andet så fået beriget deres historiske kartografi gennem svensk fortagsomhed inden for landmålingen. Et antal Østersøbyer kan således takke svenskerne for en fornem række tidlige bykort, og i Skånelandene var de sidste danske embedsmænd knap ude af landet, før energiske svenske landmålere var beskæftiget med opmålingen af skånske landsbymarker. Hele denne meget imponerende indsats har i svenske arkiver aflejret tidlige by- og markkort i et omfang, der ikke ses tilsvarende i andre lande. Med udgangspunkt i disse omfattende samlinger har Nils Ahlberg, der er første antikvarie ved Rigsantikvarembetet i Stockholm med et omfattende forfatterskab om byhistorie og byudvikling bag sig, udarbejdet en slags katalog/vejledning i, hvordan man kan udnytte de talrige bykort til beskrivelse og dokumentation af byudvikling til forskellige tider.

De 70 (inklusive Skånelandene) »svenske« købstæders planhistorie kan ifølge Ahlberg opdeles som følger: Middelalderbyen (-1580), den forindustrielle by (1580-1850), det sene 1800-tals by, det tidlige 1900-tals by samt endelig den moderne by. Hver af disse perioder underinddeles Ahlberg dernæst i en række karakteristiske byplantyper. Den længstvarende periode er fx den forindustrielle by. Her opregner Ahlberg nu følgende byplantyper: *Rutplan*, *eftermedeltida långgatsplan*, *oregelbunden rutnäsplan*, *rätvinklig rutnäsplan*, *befästningsplan*, *radialplan* og *kanalplan*. De respektive byplaner præsenteres med farveillustrationer af byplanerne og/eller fotos af særlig maleriske gadepartier. Dernæst følger en oversigt over de svenske arkiver og biblioteker, hvor man kan finde de ældre by- og fæstningsplaner. Endelig følger en række afsnit med eksempler på, hvorledes byhistoriske temaer kan belyses ved hjælp af forskellige teknikker. Bogen afsluttes med en art *case study* over Visbys planudvikling anskueliggjort med en byplan fra 1646 og foto af middelaldergade.

De talrige pragtfulde farvegenvejs af de gamle købstadskort suppleret med luftfotos udgør imidlertid langt størsteparten af bogen, og dens vigtigste mission bliver da også, set med danske øjne, at reklamere for de kulturhistorisk interessante og eminent dygtigt udførte svenske kort. Flere af byplanterne kender vi også i Danmark. Fredericia, Christianshavn, Frederiksstad og Glückstadt i Holsten er typiske

eksempler på *rutplaner*, dvs. byer, hvor gadenettet består af vinkelrette gader.

Har en sådan bog international interesse? Så ganske afgjort. De detaljerede planer er en æstetisk nydelse og en indbydelse til fordybelse i svensk og skånsk byhistorie. Skånsk/halandsk/blekingske byplaner er faktisk velrepræsenterede. En enkelt dansk byplan af Sølvborg i Blekinge fra 1650'erne udarbejdet af den omdiskuterede dansk/tyske landmåler Johannes Meyer illustrerer meget vel dansk kartografis primitive niveau sammenlignet med det samtidige svenske. Arkæologiske undersøgelser har dog godtgjort, at hans kort i detaljen var meget lig de virkelige forhold!

Ahlbergs grafiske metoder vil kunne benyttes i en hvilken som helst byhistorie og er et godt ideoplæg. Bogen kan anbefales alle, der ønsker en kort introduktion til emnet svensk/skånsk købstadshistorie eller beskæftiger sig med by/planhistorie.

Henrik Stissing Jensen

Niels Peter Stilling: Politikens bog om Danmarks slotte og herregårde. 260 slotte, herregårde og borge, i samarbejde med Danmarks Naturfredningsforening, Politikens Forlag, 1998, 320 s., ill., 269 kr.

Dette er en dejlig bog. Min eneste anke er, at den kun omfatter 260 slotte, herregårde og borge. Lad os snart få næste bind.

Danske slotte og herregårde er et velbeskrevet emne, men denne håndbogs fortjeneste er, at den tæt og godt samler en masse oplysninger om voldsteder, borganlæg, herregårde og slotte. Jeg har benyttet den til at finde facts, til at tilfredsstille min nysgerrighed og til at opdage nye ting. Og den opfylder alle formål for de slotte og herregårde, der er med. Bogen er meget praktisk opbygget efter landsdele. Hver landsdel indledes med en alfabetisk oversigt over de omtalte lokaliteter, der samtidig i skemaform giver de praktiske oplysninger, som man efter smag og behov har brug for. Er stedet offentligt tilgængeligt? Kan det ses fra vejen? Er der restaurant? Hvilken byggestil er anlægget? Er det arkitektur, kulturhistorie eller andet, man skal hen at se anlægget for? Så følger et landsdelskort med anlæggenes placering, så turen kan planlægges. Dernæst en sammenfattende historisk introduktion til de karakteristiske træk i landsdelens anlæg. Sammen åbner landsdelsindledningerne læsernes øjne for typeforskelle i anlæggenes og visualiserer de historiske spor i landsdelene. Beskrivelsen af de enkelte anlæg følger i alfabetisk orden. Hver lokalitet er illustreret med mindst

et karakteristisk billede. De praktiske oplysninger er gentaget, og der er et mindre kort, så man kan finde vejen. For hvert af de omtalte anlæg er der fire afsnit: bygningshistorie, interiør, omgivelser og stedets og ejernes historie. Det er godt og tilstrækkeligt omfattende fortalt. Der er også blevet plads til nogle af de »gode« historier om spøgelse, mord, markante ejere, berømte gæster og andet, der kan krydre oplevelsen.

Til hjælp for hende, der står med bogen og forklarer sine undrende tilhørere, hvad de ser, er margenen udnyttet til en kronologisk oversigt over vigtige årstal i stedets historie. Bogen indledes med en gennemgang af anlæggenes historie fra vikingetidens borganlæg til nutidens slots- og herregårdsejeres problemer med at bevare den fælles kulturarv. Så er der selvfølgelig litteraturliste, stedregister og et register over arkitekter og bygmestre samt havearkitekter og gartnere, med henvisning til de anlæg, de har været involveret i. Et afsnit om stilhistoriske begreber beskriver kort, hvad der er karakteristisk for stilarten og henviser naturligvis til eksempler på den. Et register over ord og begreber er en lille gave til den forudsætningsløse bruger, der stiltfærdigt kan slå op på de udtryk, som fagfolk hælder ud over dem og se, at et dørstykke ikke er et stykke af en dør, men et maleri over den og at en vælsk gavl er en italiensk inspireret, stærkt udsmykket gavl. Sådan et register kan man altid ønske mere omfattende, men dette er godt tænkt.

Omkostningerne ved at samle mange informationer på 320 sider er, at bogen er sat med ret små typer, så det er nødvendigt at rette brillerne rigtigt ind, når man skal læse. Forfatteren fortjener megen ros, men det gør redaktør og grafisk tilrettelægger sandelig også. Anvendelsen af symboler og byggetids- og stil-linial samt farvemarkeringen for de enkelte landsdele er noget, der letter anvendelsen hjemme og i feltet. Og så er billederne dejlige og inspirerer til udflugt, også fordi de giver indtryk af, at det altid er godt vejr ude på landet. Undtagelsen er en enkelt tordensky, der hænger over Dronninggård i forfatterens eget sogn, Søllerød. Den kan meget passende ses som symbol på de trusler, der hænger over de pragtfulde slotte og herregårde, der ligger i det danske landskab. De er bygget til helt andre forhold end dem, der nu hersker.

Forfatteren giver os en lille opsang om, at ikke alt kan gøres til genstand for indtægtsdækket virksomhed. Smålighed og misundelse bør lægges til side for en fælles vilje til bevaring af de fælles kulturværdier, som slottene og herregårdene er. Det kræver midler til bevaring og vedligeholdelse, så de ikke synker sammen for øjnene af os og ikke længere »kan ses fra vejen«.

Karen Hjorth

Grethe Banggaard: Til Gavn eller til Skade. Landbounderklassens vilkår under den kraftige befolkningstilvækst i perioden 1801-1845, belyst ved en undersøgelse af udvalgte fynske sogne, Landbohistorisk Selskab, 1998, 114 s., ill., 148 kr.

Titlen refererer til synspunkter fremført i tiden omkring 1800 i debatten om den tiltagende folkekæmængde i landdistrikterne og det voksende antal husmænd. Debatten udsprang af, at landbounderklassen af husmænd og inderster kunne opfattes enten som »gode hjælpere og tjenestefolk« underforstået for gårdejerstanden eller som »landsbyernes blodigler«, der på grund af kravet til fattig- og alderdomsforsørgelse ville forarme lokalsamfundene og den gårdejerklasse, der netop i disse år i stort tal var blevet selvejere og just betrødte de første skridt på vejen mod kommunalt selvstyre.

Læsere af dette tidsskrift vil kunne erindre, at forfatteren i majnummeret 1997, s. 83-105 under titlen »Menneskelig springflod og kommunal økonomi. Metodiske overvejelser ved undersøgelser af levevilkårene for den danske landbounderklasse i første halvdel af 1800-tallet« offentliggjorde sine komparative undersøgelser af de tre østfynske sogne Rønninge, Mesinge og Lunde. I den foreliggende bog, som er en omarbejdet specialeafhandling fra 1996, dokumenteres disse undersøgelser i deres helhed. Banggaard søger at belyse, i hvilken udstækning husmænd og indsidere var i stand til at forsørge sig selv i en periode, hvor udstykning og overgang til selveje omkalfatrede det agrare samfund. Det var de magre år efter statsbankerotten og med ti års landbrugskrise. Befolkningstilvæksten var betydelig, men før industrialiseringen satte ind, var ledig arbejdskraft i almindelighed henvist til at søge beskæftigelse ved landbruget, og selvejer-gårdmænd afløste godsejere som arbejdsgivere for klassen af husmænd og daglejere.

Ved dygtig udnyttelse af arkivalske kilder tegner Banggaard en social profil af de tre sogne, der i undersøgelsen fremstår som udvalgte typeeksemplarer. Mesinge sogn i den fynske kystbygd var præget af fæstesystemets fortsatte betydning; udstykningen var beskeden det samme var befolkningsvæksten. Rønninge sogn repræsenterer den fynske slettebygd med høj opdykningsprocent og blanding mellem fæste og selveje og står som det mest gennemsnitlige af sognene, mens Lunde sogn repræsenterer skovbygden på Fyn med overvejende selveje, varieret erhvervs sammensætning og fremskreden udstykning og dermed også stærk tilvækst i antallet af husmænd og indsidere. Banggaard anfører ikke, om dette sammenfald af natur- og ejen-

domsforhold var almindeligt overalt i sognene på Fyn. Alt tyder dog på, at rammerne for etablering og udfoldelse var mere rigide i fæstesogne end i selvejersogne. Til gengæld gav godssystemet større social sikkerhed bl.a. for aftægtsfolk, end tilfældet var i selvejersogne.

I hvert af de tre sogne undersøges befolkning, erhverv og bebyggelse, ejerforholdet til husene og deres jordtilliggende, social mobilitet, husstandsstørrelse og husstandssammensætning og til sidst, indsidderne, fattighuset og de fattige. Herigennem har Banggaard kunnet vise betydelig varians i vilkår og muligheder for landbounderklassen – afhængigt såvel af sted som af tid. Bl.a. iagttages, hvordan unge familiers muligheder for at bosætte sig og stifte hjem i sognet forringedes, som århundredet skred frem, ligesom man ser forskelle i de strategier, styret i sognene anlagde ved håndtering af fattigvæsenet. Etableringsvanskelighederne ramte både gårdmands- og husmandsbørn, men den sidste gruppe var mest udsat for pauperisering. Iøvrigt var der betydelige forskelle inden for landbounderklassen. Bedst stod de husmandsfamilier, der forenede selveje til boligen med håndværk, ringest naturligvis husstandene i lejet bolig, indsidderne, der måtte klare sig som daglejere. Et uafklaret spørgsmål, som Banggaard påpeger, er hvordan den ungdom, som der ikke var plads til i sognet, klarede eksistensen i tiden før industrialiseringen gav mulighed for beskæftigelse i købstæderne. Hun viser, at selvejet gav gårdmændene mulighed for udstykning og for at opføre lejehuse, hvilket kan have medvirket til den stærke vækst i befolkningen f.eks. i Lunde sogn. Hendes konklusion er, at landbounderklassen trods stigende vanskeligheder nok klarede sig, og at den ikke belastede lokalsamfundet som helhed.

Her er tale om et arbejde, som forener overblik med et betydeligt lokalkendskab, som bl.a. fremgår af illustrationsmaterialet herunder forfatterens egne fotografier. Vædet af mange og meget detaljerede iagttagelser retfærdiggør både den anlagte undersøgelsesmetode og fremlæggelsen af specialeafhandlingen i en publikation.

Michael Hertz

Claus Friisberg: Den danske vej fra enevælde til demokrati. Borger og bonde i overgangsårene 1830 til 1848, Vestjysk Kulturforlag, 1998, 244 s., 275 kr.

Afhandlingens formål er at analysere og mere indgående at beskrive samarbejdet mellem den liberale opposition og bondebevægelsen i enevældens sidste år. Hvad lå der i dette samarbej-

de, og hvilke konsekvenser fik det for bondestandens politiske bevidsthedsopfattelse og for de nationalliberales samfundsopfattelse?

Bogen er opbygget omkring fire afsnit. Først gennemgås den økonomiske og sociale tilstand i kongeriget fra landboreformerne og indtil o. 1850. (30 s.). Derpå behandles den (national)liberale opposition mod enevælden i årene 1831-1848 (60 s.) under den synsvinkel, at kampen for gennemførelse af det borgerlige demokrati mere handlede om tempo end retning; omend myndighederne lejlighedsvis søgte at stække en for vidtgående ytringstrang. Bogens tredje afsnit gennemgår bondestandens politiske vækkelse og begyndende organisering (35 s.), mens det fjerde og sidste afsnit analyserer samarbejdet mellem de liberale og bønderne, der kulminerede med grundlæggelsen af Bondevenneselskabet i 1846 (80 s.). Bogen er forsynet med i alt 560 noter, hvilket undertiden gør læsningen unødigt tyngende. Hvert afsnit er forsynet med en liste over udvalgt litteratur, der for de to første afsnits vedkommende er fyldige, hvorimod de to sidste afsnit er tynde og mangelfulde. Bogen mangler en samlet litteraturfortegnelse, arkivoversigt samt register. Angivelsen af noter repræsenterer en nyskabelse, idet tallene er aftrykt i samme typografi og på samme linie som teksten, endda uden ophold. Det er slemt nok i forhold til teksten, men helt uholdbart, når noten optræder i forlængelse af et årstal, som f.eks. brev af 28. oktober 1835185 (s. 82) eller når en forenings medlemstal falder fra 5000 til 2600231 (s. 100). Sætternissen bør have smæk for dette påfund!

Det er afhandlingens tese, at det samarbejde, der blev etableret mellem de nationalliberales venstrefløj på den ene side, og de politisk aktive bønder på den anden side, og hvis mest opsigtsvækkende resultat var dannelsen af Bondevenneselskab i 1846, i høj grad foregik på de nationalliberales præmisser. For flere af de ledende folk inden for Bondevenneselskabet var målsætningen at give de nationalliberale og den klasse, de repræsenterede, et politisk og ideologisk overherredømme over bondestanden. Herved skabtes en politisk liberal bevidsthed hos bønderne! (s. 8).

Med beslutningen om at indføre stænderforsamlinger i monarkiet, mistede enevælden sin absolutitet. Betegnelsen »den borgerlige enevælde« (s. 56) dækker udmærket derved, at stænderforsamlingerne leverede et stykke kompetent arbejde, som kongemagten ikke blot kunne sidde overhørig. Perioden 1834-1848 danner herved en vigtig forudsætning for grundlovgivningen i 1849. Netop kravet om en fri forfatning, der sikrede de politiske rettigheder og personlige frihedsgarantier var de liberales mærkesag, men under overfladen var der også blandt de liberale delte meninger om bl.a. rækkevidden af

et kommende demokrati. Problematikken omkring forfatningsspørgsmålet kompliceredes i 1840'erne af det nationale spørgsmål, der optog en stedse større plads i debatten.

I 1830'erne udgjorde de liberale en lille kreds af akademikere med base i hovedstaden. Om et egentligt parti kunne man ikke tale, men gruppen repræsenterede dog flere fløje, hvoraf Friisberg især interesserer sig for venstrefløjen, »ultraerne«, der omfattede folk som Balthazar Christensen, A.F. Tscherning og ikke mindst Orla Lehmann, der nyder forfatterens særlige bevågenhed. Gennem *Fædrelandet* (1839) virkede de for liberalismens udbredelse, og virkningen i byernes middelstand udeblev da heller ikke. Fra 1840 gik det for alvor fremad ikke mindst ved valget til Københavns borgerrepræsentation. Derimod havde man endnu ikke tag i bondestanden.

Mens udskiftningen af jorder i 1835 næsten var tilendebragt, var ca. 1/3 af landets gårde (og næsten 44% af hartkornet) endnu fæstejord. For huse var o. halvdelen fæstehuse. For bondestanden – almuen – havde hverken grænse- eller forfatningsspørgsmål den helt store interesse. Det havde derimod afviklingen af fæstevæsenet (og hoveriet) samt den ulige beskatning af hovedgårds- og bondejord. Med stænderforsamlingerne kom disse krav ind i den offentlige debat dels gennem de valgte gårdmænd dels ved et stort antal »adresser«, der mere overordnet krævede ligestilling med de øvrige samfundsgrupper. Bondestandens politiske talerør blev *Almuevennen*, der fra 1842 blev udgivet af den tidligere skomager J.A. Hansen og skolelærer Rasmus Sørensen. Trods et lille oplag fik bladet dog stor indflydelse på debatten, og på den baggrund er det forståeligt, at Friisberg bruger megen plads på at analysere bladets indhold og redaktør Hansens politiske udvikling. Fra oprindelig at være tilhænger af den opinionstyrede enevælde erkendte han fra begyndelsen af 1840'erne, at kun en fri forfatning kunne sikre befolkningen dens frihed og lighed. For bøndernes vedkommende betød dette, at de skulle lære at stole på sig selv, sagde Hansen i en tale fra 1845 i forbindelse med oprettelsen af de første landkommunalforeninger.

Med regeringens begrænsede indrømmelser op gennem 1840'erne lå et samarbejde mellem de byliberale og landbostanden lige for. Skulle de liberale tanker slå an, måtte de have tiltrækningskraft hos bønderne. Chancen kom i 1838 – ved halvtredsårsjubilæet for stavnsbåndsløsningen. Her blev bondestandens betydning fastslået, både værnepligten, selvejerbegrebet og og det nedladne »dutteri« blev omtalt. Orla Lehmanns berømte »falstertale« fra 1841 behandles udførligt, idet talen som følge af retssagen blev landskendt. Heri fastslog Lehmann den fri forfatnings nødvendighed for at komme godsejervældet til livs.

Sideløbende med disse bestræbelser arbejdede bondeagitorer ihærdigt på at vække deres standsfæller til kamp mod uretten. Peder Hansen, Lundby, og Rasmus Sørensen var de to mest kendte. På deres initiativ blev der opsat adskillige adresser med de klassiske bondekrav. I 1845 søgte Rasmus Sørensen foretræde for kongen med en sådan adresse med knap 10.000 underskrifter bag. Kongens negative reaktion (med henvisning til respekten for godsejernes ejendomsret) nærmest kastede bønderne i armene på de liberale, der stod klar med et festmåltid på Skydebanen (på Vesterbrogade). Det var ved denne lejlighed formanden for Holbæk amts landkommunalforening holdt den berømte tale »*Nu kommer bonden...*« (s. 192). Mindst lige så afgørende blev regeringens »bondecirkulære« fra november 1845, der forbød bønderne at samles for at drøfte deres egne anliggender. Det virkede som at kaste olie på ilden, og da regeringen trak forbudet tilbage et halvt år senere, var skaden sket. Ledelsen af Holbæk amts landkommunalforening fandt sammen med toneangivende liberale: Balthazar Christensen, Drewsen samt bl.a. Tscherning og Lehmann og oprettede Bondevenneselskabet i maj 1846. Selskabets program var i sin kerne et forsøg på at skabe ligestilling for bondestanden i forhold til det øvrige samfund, og det er Friisbergs pointe, at de liberale ved den lejlighed satte sig i spidsen for bondestanden for derved at skaffe sig reel indflydelse – »*politisk hegemonialmagt*« – i det danske samfund. Ikke blot blev selskabet drevet håndfast fra hovedstaden (med J.A. Hansen som rejsesekretær), men tillige ovenfra og nedad med udpegelsen af distriktsformænd og lokale kontaktpersoner. På denne måde fik man isoleret nogle af de nævnte bondeagitorer, fra hvem de liberale frygtede en radikalisering af bevægelsen (s. 208). Trods sit egalitære sigte stod det dog klart, at skulle selskabet fastholde sit tag i bondestanden, måtte det dog beskæftige sig aktivt med afviklingen af fæstevæsenet (s. 215). Da *Almuevennen* blev talerør for selskabets politik, kom selskabet da også til at fremstå som interesseorganisation for bondestandens krav. Spørgsmålet er derfor, hvem der blev spændt for vognen?

Selskabets medlemmer (i sommeren 1847 ca. 5.600) var helt overvejende øboere. Størst udbredelse havde bevægelsen i Holbæk, Sorø og Præstø amter; næppe uden forbindelse med bondeagitorernes hjemsteder, men naturligvis også fordi fæstevæsenet her spillede en forholdsvis stor rolle. At selskabets medlemmer spillede en aktiv rolle viste et hurtigt sammenkaldt opstillingsmøde i Ringsted i efteråret 1846. Her besluttede man at opstille egne folk fra gårdmandsstanden til det kommende stændervalg i Roskilde, og langt de fleste blev valgt. Både som liberale og som bønder! Også ved valgene til den grundlovgivende forsamling i 1848 viste bønder-

ne, ikke mindst fæstere og husmænd, deres støtte til Bondevenneselskabets kandidater.

Alliancen mellem de nationalliberale løver og den danske bondestand blev mere en flirt end et fornuftsægteskab. Ganske vist var kampen for en fri forfatning en fælles sag, men de politiske forhandlinger på Rigsdagen afslørede snart af bønderne var mere optaget af de jordnære spørgsmål end nationalitetsproblemer og skandinavisme. Bruddet blev hurtigt synbart, og det er Friisbergs fortjeneste, at han – måske lidt ufrivilligt – i afhandlingens sidste kapitel leverer kompetent belæg for det synspunkt, at dette brud havde været undervejs ganske længe, omend det forblev upåagtet af Tscherning og Orla Lehmann.

Torben Hansgaard

Ole Degn og Erik Gøbel: Skuder og kompagnier (Ole Feldbæk m.fl., red.: Dansk søfarts historie, bd. 2), Gyldendal, 1997, 224 s. og Ole Feldbæk: Storhandelens tid (Ole Feldbæk m.fl., red.: Dansk søfarts historie, bd. 3), Gyldendal, 1997, 243 s. Bd. 1-7 sælges kun samlet, ill., 2716 kr.

Det store og flotte udgivelsesprojekt *Dansk Søfarts historie* skrider roligt fremad. Indtil nu har 5 af de 7 planlagte bind set dagens lys. Bind 2 er skrevet af Ole Degn og Erik Gøbel, der hhv. har dækket perioderne 1588-1660 og 1660-1720. Imidlertid er bogen tematisk opbygget, hvilket betyder, at Degns og Gøbels bidrag er stærkt integrerede. Integrationen er lykkedes så godt, at man formentlig skal have et stort kendskab til de to forfatters særlige interessefelter, foretrukne arbejdsmetoder og yndlingskilder for at kunne se, hvem der har skrevet hvad.

Bogen indledes med en længere omtale af periodens skibe. Her kan man bl.a. læse om skibstyper, materialeforbrug og lønomkostninger ved skibsbyggeri, skibsmåling og skibes levetid. Derefter er der en redegørelse for forholdet mellem handelsskibe og orlogsskibe; der eksisterede – navnlig for 1650 – ikke noget skarpt skel mellem de to flåder. Kapitlet slutter med en fyldig, tabelbaseret gennemgang af handelsflådens sammensætning geografisk og kvantitativt.

Et af bogens mest interessante kapitler handler om købstadshavne og ladesteder. Her får læseren en præsentation af de forskellige havnetyper og en rundtur til havnene i de enkelte danske regioner. Forfatterne dokumenterer, at der allerede i 15-1600-tallet var store tilsandingsproblemer i mange havne, men at regeringen i denne periode ydede en relativt stor økonomisk støtte til istandsættelse af havnene.

Herefter følger et kapitel om sejladsens vilkår, der bl.a. indeholder en orientering om de nødvendige skibspapirer og en god beskrivelse af lodseri, fyrvæsen og sølovgivning.

Bogens længste kapitel er viet til sejladsen. Det siges ofte, at de mange danske farvande i ældre tid bandt landet sammen i stedet for at splitte det op i mindre enheder. Degns og Gøbels fremstilling af »den nære fart« illustrerer tydeligt dette faktum. Stærkest kommer dette frem i forfatterens særdeles interessante redegørelse for fragtraterne. Det fremgår, at skibsfragten for en tønde korn, der skulle transporteres fra en provinsby til København i 1630'erne, lå på 0,2-1 skilling pr. mil. På samme tid kostede det 2-7 skilling pr. mil at transportere en tønde korn med vognmandsvogn. Derimod var persontransport væsentligt billigere med vogn.

Degn og Gøbel skriver også en del om de stærkt varierende sejltider, om overfarten ved de mange store og små færgesteder og om de enkelte byers maritime kontaktnet. Hvad sidstnævnte angår, påvises det bl.a., at både København, Køge og Ålborg havde tætte søfartsforbindelser til Skåne og Halland længe efter 1660. Kapitlet indeholder også en fortræffelig gennemgang og karakteristik af bondesejladsen i forskellige danske regioner, og det slutter med en beskrivelse af den tidlige danske kompagnihistorie.

Bogens sidste to kapitler handler om søfolkenes og rederne. Her berettes bl.a. om besættningens størrelse og om sømændenes kost og drikkevarer. Men der er også en længere omtale af søfolkenes sociale placering i søfartsbyerne og deres andel af bybefolkningen. Kapitlet om rederne giver bl.a. et indblik i de lokale forskelle m.h.t. omfanget af partsrederi.

Ligesom de øvrige bind af søfartshistorien slutter Ole Degns og Erik Gøbels fremstilling med en kort forskningsoversigt. De to forfattere bemærker, at periodens søfart kun er sparsomt beskrevet i litteraturen, men at der foreligger et omfattende trykt og utrykt kildemateriale. Bogen bærer da også tydeligt præg af, at Degn og Gøbel selv har fremdraget og bearbejdet en stor mængde oplysninger fra arkiverne – ikke mindst fra lokalt regnskabsmateriale. Men noteapparatets mange referencer til *Kancelliets Brevbøger* er også ganske iøjnefaldende.

I afslutningen af bind 2 noterer Ole Degn og Erik Gøbel, at der i perioden som helhed næppe var tale om nogen særlig vækst i den samlede handelsflåde eller i dens aktiviteter og operationsområder (bortset fra den voksende trafik på tropekolonierne). I modsætning hertil var tiden fra 1720 til 1814 kendetegnet af en klar vækst. Ole Feldbæk indleder da også sin konklusion med de magtfulde ord: »Set i det større tidsperspektiv var den lange fred et vækstspring for dansk søfart. Kvantitativt og kvalitativt«. Den

stærkeste vækstperiode varede fra 1778 til 1807; i løbet af disse år voksede den samlede tonnage med 72% i kongerigets provinsbyer og med ca. 100% i Slesvig-Holsten. Også i København var væksten ganske betragtelig. På baggrund af dette er det naturligt, at Ole Feldbæk har disponeret sin fremstilling efter kronologiske kriterier, idet han har inddelt perioden i tre tidsafsnit: 1720-1778, 1778-1807 og 1807-14. Endvidere har han foretaget en geografisk opdeling; i de to første kapitler er der således særlige afsnit om hhv. indenrigsfarten, Nordhavet (Nordatlanten), europæiske farvande og Middelhavet, Afrika og Vestindien samt Indien og Kina m.m. Denne disposition afspejler det faktum, at 1700-tallet var den periode, hvor danske søfart for alvor åbnede sig udadtil.

Feldbæk gør dog også opmærksom på, at der var stærke begrænsninger i søfartens vækstmuligheder. Der manglede i høj grad et indre dansk marked, og der manglede udenlandsk efterspørgsel efter danske varer. Den danske udenrigsfart måtte derfor i stor udstrækning baseres på fragtopgaver for det internationale marked, hvad der gjorde denne søfart særdeles konjunkturfølsom. København var det eneste virkeligt store og købekraftige marked for landets egen produktion og for importvarer. Derfor var en meget stor del af 1700-tallets indenrigske søfart orienteret mod forsyning af hovedstaden. Dog betød den forøgede landbrugsproduktion i anden halvdel af århundredet, at landbefolkningen fik mere købekraft, og Ole Feldbæk ser dette som en væsentlig baggrund for, at den indenlandske søfart voksede betydeligt i disse år.

I modsætning til Ole Degn og Erik Gøbel beskæftiger Ole Feldbæk sig temmeligt meget med tidens politiske historie. Han argumenterer bl.a. for, at der ikke skete så stærke omsving i periodens erhvervspolitik, som man let kan få indtryk af. »*Idealet havde til stadighed været den friest mulig søfart og handel*«, skriver han. Men i de vanskelige år efter Store Nordiske Krig følte regeringen sig nødsaget til at føre en sammenbidt monopol- og koncentrationspolitik for at bringe landet på fode igen. Dette kom bl.a. til udtryk inden for fjernhandelen, hvor Vestindisk-Guineisk Kompagni og Asiatisk Kompagni i 1730'erne fik monopol på al dansk handel og søfart m.m. i Vestindien, Afrika og Asien. Hensigten var, at disse kompagnier skulle opdyrke de danske erhvervsinteresser i de pågældende områder, og det lykkedes så godt, at statsmagten i 1755 kunne give søfarten på Guldkysten og Vestindien fri for alle kongens undersåtter, ligesom Asiatisk Kompagnis monopol i 1772 blev indskrænket til kun at gælde for handel på Kina og med kinesiske varer.

Læseren mærker tydeligt, at Feldbæk har en særlig forkærlighed for den oversøiske handel og søfart, men man får også god besked om udvik-

lingen i de europæiske farvande – ikke mindst om udnyttelsen af den danske neutralitet under de store krige. I denne forbindelse gør Feldbæk bl.a. en del interessante overvejelser om flådens rolle ved konvojering. Den danske udenrigs-søfart var i høj grad et københavnsk anliggende, men flere af de slesvigske byer var også allerede fra 1720'erne meget aktive i de europæiske farvande. Derimod var den udenlandske orientering ikke særligt stærk i kongerigets købstæder. Der kan dog spores en klar vækst i provinsbyernes søfart på Østersøområdet efter 1778, og i årene efter 1795 var 35-40 danske provinsskibe i sejlads på Middelhavet og spanske og portugisiske destinationer. Feldbæks fremstilling giver indtryk af, at købstædernes søfart var koncentreret til ganske få byer såsom Helsingør, Ålborg og Fåborg. Men hvis man foretager en undersøgelse af, hvilke købstæder der over en vis årrække havde søfartsforbindelse med udlandet, vil man sandsynligvis nå frem til, at mange byer havde en noget bredere horisont end som så.

Feldbæks skildring af indenrigsfarten frem til 1807 udgør kun 22 sider – eller 1/4 af den plads, der er brugt til behandling af søfarten i fremmede farvande i samme periode. Dette misforhold kan kun i begrænset omfang forsvares med, at 1700-tallets udenrigsfart indeholdt langt flere nye elementer end den indenlandske trafik. Beskrivelsen af indenrigsfarten bygger fortrinsvis på Anders Monrad Møllers disputats *Fra galeoth til galease*, men Feldbæk har suppleret med en række oplysninger om de slesvigske byers søfart. Det er i øvrigt en af bogens største fortjenester, at hertugdømmerne overalt bliver behandlet på lige fod med kongeriget.

Efter gennemgangen af sejladsen på de forskellige farvande følger et noget sammensat kapitel med overskriften »Søfartserhvervet«. Her får læseren bl.a. interessant information om skibsbyggeriets omfang (der varierede stærkt fra region til region), om interessekonflikter mellem søfartserhvervet og værfterne og om livet ombord på kompagniskibene. Endnu mere interessant er afsnittet om skibsnavne. Skibsnavne er ikke tilfældige, skriver Feldbæk; de afspejler ejernes forhåbninger, forventninger og selvforståelse og er dermed en glimrende kilde til søfartens identitet. Han dokumenterer bl.a., at de religiøse skibsnavne i løbet af 1700-tallet tabte terræn til de verdslige navne. Sidstnævnte kan opdeles i mange kategorier; talrige skibe blev opkaldt efter en af rederens nærmeste pårørende, andre blev navngivet efter et medlem af kongefamilien eller en anden fremtrædende person, og atter andre blev opkaldt efter et navn fra den klassiske oldtid eller efter et begreb – fx. en af de borgerlige dyder.

I modsætning til afsnittet om skibsnavne lader beskrivelsen af havneforholdene en del til-

bage at ønske. Feldbæk omtaler ganske vist oprettelsen af havnekommissioner i 1798, men der står intet om de store resultater, som en del af kommissionerne opnåede allerede inden 1814 – hvilket bl.a. hænger sammen med, at statsmagten nu (i modsætning til det meste af 1700-tallet) var villig til at yde en betydelig økonomisk hjælp til havneistandsættelser. Feldbæk skriver heller ikke noget om den velfungerende norske havneordning fra 1735, der inspirerede Poul Løvenørn til i 1797 at stille forslag om oprettelse af havnekommissioner i Danmark. I øvrigt indeholder Feldbæks bog kun 8 linier om Løvenørn. Hans virke som grundlægger af Søkartarkivet lades uomtalt, og det samme gælder hans banebrydende indsats for fyrvæsen, lodsvæsen og fergevæsen. Det er da også påfaldende, at Hans Chr. Bjergs biografi om Løvenørn mangler i Feldbæks bibliografi.

Heller ikke afsnittet »I land« forekommer særligt vellykket. Feldbæk beskæftiger sig her fortrinsvis med søfartsuddannelsen, hvad der da også er et vigtigt emne. Men man kunne ønske, at forfatteren i højere grad havde interesseret sig for de søfarendes rolle i nogle udvalgte søfartsbyer. Til dette formål kunne Feldbæk have udnyttet den lokalhistoriske forskning noget mere, end det er tilfældet.

Feldbæk slutter sin fremstilling med en redegørelse for krigen 1807-14. Det fremgår her, at krigen gik hårdt ud over Danmarks udenrigsfart og søfarten på Norge, hvorimod den indenrigske søfart klarede sig ganske godt. Krigen ramte derfor først og fremmest søfartserhvervet i hovedstaden og de slesvigske byer, men også nogle af kongerigets maritime samfund led store tab.

Som det ses, er der temmelig stor forskel på vægtningen af stoffet i de to bind af søfartshistorien. Dette afspejler naturligvis de to perioders forskellige karakteristika, men også – og i nok så høj grad – forfatternes forskellige forskningsbaggrund og ansættelsessted. Det skal dog understreges, at begge bind på mange punkter giver en glimrende sammenfatning af vor nuværende viden om den danske søfarts historie. Bind 2 bringer også en hel del nye resultater for dagen, hvorimod bind 3 i alt overvejende grad bygger på eksisterende litteratur. Desuden er de to bøger meget velskrevne. Dette gælder især for bind 3, hvor man i udpræget grad oplever en forfatter, der både har et sikkert overblik over periodens historie og en glimrende føling med det emne, han beskriver; man kan næsten smage saltvandet, når Feldbæk skriver om togterne på de store have. Feldbæks store maritime kendskab kommer også til udtryk ved indsigtfulde tolkninger af diverse skibsbilleder og andre illustrationer.

Jørgen Mikkelsen

Anders Monrad Møller: Med korn og kul 1814-1870 (Ole Feldbæk m.fl. red.: Dansk søfarts historie, bd. 4), Gyldendal, 1998, 252 s., Bd. 1-7 sælges kun samlet, ill., 2716 kr.

Fjerde bind af det store samleværk om den danske søfarts historie er nu sat i søen med Anders Monrad Møller som kaptajn. Som de øvrige bind er også dette en ren pragtudgave med flotte, knivskarpe billeder, trykt på gedigent papir i smuk indbinding. Udstyret er helt i top – ja nærmest i en klasse for sig – og det er med stor forventning, at man går ombord i det smukke værk.

Anders Monrad Møller har opdelt bogen tematisk i fem hoveddele: der indledes med en generel oversigt over handelsflådens størrelse og institutionelle forhold i tiden lige efter Napoleonskrigene; herefter følger en længere udredning af periodens fragtfart, såvel indenrigs som udenrigs, og der redegøres for handelsflådens størrelse, tonnage og forholdet mellem sejlskibs- og dampskibssejlads krydret med statistiske overblik. Herefter behandles de søfarende folk som socialgruppe og der fortælles om navigationsundervisning og søfolks forhold om bord og i havn. Til sidst følger et afsnit om tidens rederiforhold, der kunne være intet mindre end kaotiske med de mange partsrederier, familierederier, selvejerskipper, aktieselskaber m.v. Værket rundes af med en konklusion og en kort oversigt over forskningen og – ikke mindst – de mange huller, der er heri.

Det er en almindelig antagelse, at den danske søfart mere eller mindre gik i stå efter Napoleonskrigene, men Møller viser, at denne antagelse ikke holder vand. Søfarten gik ganske vist noget ned i København, men i provinsen fortsattes der ufortrødent og den samlede tonnage blev uændret. Først i starten af 1820'erne, pga. tabet af Norge, gik provinssøfarten noget tilbage. Dette billede vendte dog allerede i 1825, og her var det særligt det sydfynske område, der var toneangivende.

I perioden 1830-1860 fordobledes den kongerigske provins' samlede tonnage og det maritime Danmarkskort blev ændret, idet hovedstadens flåde først i 1850'erne kom med i opsvinget. Derimod havde Slesvig hele tiden fulgt trop, f.eks. blev læstetallet i Kappel og Marstal mere end fordoblet i perioden 1832-1857. Det helt store nummer i perioden var sejladsen med korn til England og returfarten med kul tilbage til Danmark, og det var, siger Møller, en uhyre væsentlig forudsætning for Danmarks industrielle udvikling: uden skibe ingen kul, uden kul ingen industri. Det var også i denne periode, at de danske søkøbstæders havne og ladepladser blev udbygget og fænomener som fyrtårne, fyrskibe og

søkort for alvor vandt frem, idet man fra statslig side opgav det hemmelighedskræmmeri, der havde været næret af frygten for blottelser i krigsperioder.

Alt i alt får vi oplysninger om stort og småt i det smukke værk, hvor Møller med fagmandens kyndighed og ekspertise lodser os rundt om de mange emner. Man mærker tydeligt, at forfatteren er på hjemmebane og at store dele af bogens indhold er baseret på egen forskning. Dette er en af bogens store styrker, men til en vis grad også dens svaghed: forfatterens store viden og kærlighed til sit emne får ham til tider til at fortabe sig i detaljer og petitesseer, der burde have været bortredigerede. Detaljerigdommen betyder nemlig, at man som læser let mister overblikket og jeg mener principielt, at et bredt oversigtsværk snarere bør være præget af klarhed og overordnede redegørelser end af detaljerede gennemgange af små hjørner af emnet.

Man får med andre ord meget at vide i denne bog, men der er lige så meget, som vi ikke får at vide: afsnittet om søfolkenes sociale forhold er f.eks. noget tyndt, ligesom fænomener som maritim kultur og søkøbstædernes sociale og kulturelle organisation slet ikke berøres. Det skyldes til en vis grad, at der er et stort hul i forskningen lige præcis på dette område, men det skyldes også, at forfatteren først og fremmest har koncentreret sig om de fænomener, der kan kvantificeres, mens det ikke kvantificerbare mere eller mindre er udeladt. Møllers søfartshistorie er således en opvisning i den type historieskrivning, hvor der hele tiden spørges om »Hvor mange?« og »Hvor meget?«, men kun sjældent om »Hvorfor?« og »Hvordan?«. Det betyder, at man som læser har svært ved at leve sig ind i periodens maritime »ånd« og miljø. Saften og kraften, skumsprøjet og bølgeskvulpene, lugten af tjære og beg mm. mangler aldeles.

Hvordan formede livet sig i maritime miljøer som Sønder Ho, Svendborg og Marstal? Hvordan foregik skibsbyggeriet i praksis, og hvordan var arbejdsvilkårene i havne og på værfter? Hvorfor voksede søfarten dramatisk i Marstal på Ærø, i Troense på Tåsinge og i Sønder Ho på Fanø i løbet af det 19. århundrede, mens den stagnerede på Læsø og Samsø? Hvordan forholdt søfartskulturen sig til bondekulturen i de provinsmiljøer, hvor bønderne ellers altid havde været i overtal? Hvordan foregik det sociale dagligliv ombord på store og små skuder osv. osv? Der kunne stilles mange andre og flere spørgsmål af samme karat, men det gør Anders Monrad Møller stort set ikke.

Gennemgående præsenterer bogen således på mange måder et stykke solid grundforskning, med tal, tabeller og alt dertil hørende, men snarere end at blive i dækshøjde bindet igennem, burde kaptajn Møller nok være kravlet op i mastens udkigstønde og have forsøgt at skabe et

større overblik over skibets kurs. Jeg savner nogle dristigere konklusioner, anderledes synsvinkler, en større vægt på kultur- og socialhistorie, og ikke mindst kunne jeg ønske, at Møller stillede andre spørgsmål til sit materiale end »Hvor mange?« og »Hvor meget«. Et godt eksempel på hvordan det kunne gøres, fik vi for nogle år siden i nordmanden Leif Svalesens fascinerende bog om slaveskibet *Fredensborg*. Her var man virkelig med om bord i 1700-tallets trekantsejlsads. Kunne det samme ikke lade sig gøre i dansk maritim historieskrivning?

Efter min mening burde den kvantitative tilgang i højere grad være blevet suppleret med en kvalitativ, således at også søfolks og søfartsmiljøers social- og kulturhistorie havde været dækket ind. Bindet røber med andre ord, at der er behov for en mere etnologisk og socialhistorisk orienteret retning indenfor danske søfartshistorikeres kreds. I Anders Monrad Møllers fortolkning og emnevalg bliver dansk søfarts historie til ren erhvervshistorie baseret på kvantificerbart materiale, men begrebet »søfart« må da dække over andet og mere end lige præcis sejlsads, fragtruter, skibstyper og handelsforbindelser. Hvis ikke, hvor skal man så placere søkøbstædernes maritime historie, sømændenes og sømandskonernes forhold, skibsværfternes og havnenes historie, den maritime kulturhistorie m.m.?

Monrad Møllers søfartshistorie er uden diskussion et meget smukt formet skib, men hendes sejlgytighed og den udstukne kurs er jeg ikke helt tilfreds med. Behovet for at få dækket de mange huller i forskningen afsløres således tydeligt i dette værk, hvilket bør mane til en vis selvrefleksion blandt danske historikere: Danmark er jo ikke kun et gammelt bondeland, det er også en gammel søfartsnation med store traditioner på de syv have. Hvornår afspejler det sig i danske historikeres valg af forskningsobjekter?

Peter Henningsen

*Lisbet Torp og Mette Müller: Musik-
kens Tjenere. Instrument – Forsker –
Musiker. Meddelelser fra Musikhisto-
risk Museum og Carl Claudius' Sam-
ling VI: 1898-1998, Musikhistorisk
Museum, Museum Tusulanums For-
lag, 1998, 297 s. ill. + 24 farveplancher,
250 kr.*

Af titelbladet fremgår, at dette skrift er udgivet i anledning af et 100-års jubilæum, og kolofonen fortæller, at det er redigeret i parløb af en afgående og en tiltrædende museumsdirektør, henholdsvis Mette Müller og Lisbet Torp.

Mette Müller har benyttet lejligheden til at kigge lidt på museets allertidligste historie og ikke mindst dets stifter, Angul Hammerich (1848-1931), en ildsjæl, der overkom at grundlægge museet samtidig med, at han fungerede som den første docent i musikvidenskab ved Københavns Universitet og derved også på dette felt fik grundlæggende betydning. I forbifarten berøres tillige Hammerichs venskab med dén Carl Claudius, hvis navn – og samling – siden 1977 har været forenet med Musikhistorisk Museums. Det med navnet er noget af en spiritusprøve, men man kan da alternativt bruge forkortelsen MMCCS.

Anne Ørbæk Jensen følger stifteren Angul Hammerichs arbejde med fra allerførste færd af opføre »historiske koncerter« på museet. De indsamlede instrumenter skulle så vidt muligt sættes i brugbar stand, således som de oprindeligt havde været, og der blev derfor iværksat reparationer af et varieret udvalg. Hammerich overtalte en række fremtrædende musikere til at medvirke, og de første koncerter løb af stabelen under stor bevågenhed fra pressen. Men, som Anne Ørbæk Jensen nænsomt formulerer det: Hammerich kom til at betone det kuriøse og hensynet til den herskende smag, men gav til gengæld i høj grad køb på det autentiske, når det gjaldt instrumenterne og opførelsespraksis – eksempelvis blev en gambe spillet med et sæt strenge m.v. svarende til en cellos. Og musikvidenskabsmanden Hammerich mødte kvalificeret indsigelse på tryk fra Hortense Panum, der var specialist i strengeinstrumenter. Hun forfægtede det standpunkt, at hvis man – som Hammerich selv utrykkeligt havde proklameret – ville benytte historiske instrumenter til at lære de gamle mestre at kende, så måtte kravet om original stand opretholdes. Damen havde ret, hun var nok endda i nogen grad forud for sin tid, men der blev tragisk nok ikke tale om at inddrage hende i museets arbejde.

Gamle museumsinstrumenter kan naturligvis stadig bringes til at klinge, men ellers fremgår det klart af bogens tre rent instrumentorienterede artikler – om et flygel, om et clavicord og om en blokfløjte – at mange typer efterhånden først og fremmest danner grundlag for forskning med henblik på kopiering. Det omtalte flygels mere end 150 år gamle, originale læderbetrukne hamre er nu taget ud og bevaret for eftertiden, mens kopier er isat. Det nye, blødere læder giver en anden klang end det hærdede og hårde gamle – og er altså på sin vis mere autentisk.

Om Ture Bergstrøm har i sin fløjteartikel væsentlige overvejelser om på den ene side de farer for skader, som både udstilling og undersøgelse af instrumenter kan forvolde. Men anfører på den anden side også det synspunkt, at hvis ikke opmålinger kan foretages, vil instrumenterne ikke stå til rådighed som kilder, og dermed giver

det ikke megen mening at bevare dem. Altså skrider der til værket med uhyre forsigtighed – det drejer sig om scanning (Amtssygehuset i Herlev), om udvikling af et specielt måleinstrument (assistance fra en ingeniør) og om et helt vidunderligt Storm P.-apparat til anblæsning af fløjten med tør luft – altså uden den afgivelse af fugtighed, som kan skade instrumentet. Således kommer denne betryggende fløjteopmåling i hus under udfoldelse af imponerende opfindsomhed.

Mangfoldigheden i jubilæumsskriftet er ikke slut hermed. Der er en venlig hilsen fra Trondheim, hvor det norske musikinstrumentmuseum er placeret – i sin tid stiftet af en dame med mange danske kontakter – og tilsvarende fra New York, hvor The Metropolitan Museum of Art har en række instrumenter af de danskfødte Nicolai Scherr og Rudolf Olsen – fra sidstnævnte endda hele hans violinbyggerværksted. Der er overvejelser om klassificering af elektroniske instrumenter, der er en foreløbig beretning om et fund af dansk musik fra Christian 4.'s tid i Vatikanet, der er en artikel om det musikalske »øjenbedragsmaleri« fra 1672, som pryder bogens omslag, og om et koralmanuskript fra 1700-tallet, der befinder sig på museets bibliotek. Den afgående direktør bidrager med en artikel om harmonikaens tidlige historie i Danmark, som involverede en vis prins, den senere Frederik 7., der faktisk ejede sådan én, mens den tiltrædende direktør beskæftiger sig med begrebet nationalinstrument – nej, det duede de berømte bronzelurer i sidste instans ikke til, trods deres høje status i den almindelige bevidsthed. Der er ikke så mange toner i dem, og særligt håndterlige er de jo ikke. De kunne ikke blive allemandsinstrumenter – men dog, hvad forfatteren pudsigt nok helt overser, i årevis optræde som symbol på et væsentligt eksportprodukt.

Endelig sluttes skriftet af med overvejelser om museumspædagogik for børn afpasset efter aldersgrupper, om unge mennesker på ekskursion til museet og med gode ønsker i forskellige retninger. Jubilæet er således blevet fejret med manér. Man savner vel egentlig blot en status over, hvordan det i *vore* dage står til med de historiske koncerter på landets specialmuseum for musikinstrumenter.

Anders Monrad Møller

Jørgen Duus: Silhuetter. Skygger på væggen. Nyt Nordisk Forlag og Arnold Busch, 1998, ill., 300 s., 348 kr.

I dag kender de fleste danskere nok silhuetklippet som en forlystelse i Tivoli i København, hvor den behændige silhuetør med saks og sort papir fremtryller portrætter i profil. Frihåndsklippet er imidlertid kun en lille del af silhuetens histo-

rie, som går langt tilbage. Fortidens skygger tegnet, malet eller klippet i papir har nu fået sit eget fyldige og rigt illustrerede kulturhistoriske værk, hvor udviklingen inden for dette specielle kunsthåndværk gennemgås.

At få sit kontraføj forevigt kunne – før fotografiets opfindelse – meget vel blive en bekostelig affære. Men i midten af 1700-tallet kom det i Frankrig på mode at muntre sig med at tegne og klippe skyggeportrætter i profil af venner og familie. En af de mange, som yndede at afbilde sin omgangskreds sådan, var Étienne Silhouette. Han var i 1759 finansminister i Frankrig. Silhouette havde af Ludvig XV fået til opgave at bringe landets økonomi på fode og udskrev derfor meget hårde skatter. Det nøjsomme og fattige blev i overført betydning forbundet med hans navn, da man i folkemunde fandt på at kalde det enkle portrætklip: à la Silhouette.

Papirklippet var i sandhed nøjsomt set i relation til tidens farvestrålende malede portrætter, men populært blev det og bredte sig snart til England og siden til hele det dannede Europa. Der blev klippet, så det var en lyst, i brystfigur, i halv og i helfigur. Enkeltpersoner, par og hele familiegupper blev afbildet, ofte i tidstypiske, yndefulde interiører eller eksteriører.

I takt med modens udbredelse kom der en hel række teknikker og metoder til at lette arbejdsprocessen og forskønne resultatet. Det mest almindelige var papirklippet, men efterhånden blev der også fremstillet tegnede og malede silhuetter, bl.a. som hinterglasmaleri, ligesom tegne-, male- og klippe-teknikkerne blev forenet i det enkelte værk.

Med fotografiets udbredelse gik silhuetklippet i slutningen af 1800-tallet af mode blandt de bedrestillede. Silhuetterne fandt dog andre kunder. De rejste rundt til bl.a. markeder og forlystelsessteder. Eksempelvis fik Tivoli i København så vidt vides i 1906 sin første silhuetkiosk, hvor publikum kunne more sig med at følge den hurtige og sirlige, kunstfærdige arbejdsproces. Her blev klippet både nydelige portrætter og morsomme karikaturer. Det nostalgiske silhuetklip var blevet en del af det moderne, offentlige forlystelsesliv.

I *Silhuetter. Skygger på væggen* følges silhuetten helt op til vore dage. Den meget detaljerede gennemgang af såvel stilistiske forandringer gennem flere århundreder som beskrivelserne af både kendte og ukendte silhuetører i den samme periode, gør bogen til en meget brugbar historisk dokumentation inden for det lille specielle område, som silhuetten udgør. Tillige er bogen spændende læsning og de mange illustrationer en sand fryd for øjet.

Susanne Lisewski Svendsen

Olaf Harsløf: Mondegruppen. Kampen om kunsten og socialismen i Danmark 1928-1932. Museum Tusulanums Forlag, 1997, 639 s., 365 kr.

Da den danske venstrefløj i 1970'erne søgte sine rødder, danske som udenlandske, var Mondegruppen en af de forgængere og inspirationskilder, der blev fundet frem af glemselen. Litteraten Olaf Harsløf var en af dem, der var med til det i første linie. Han opsogte de gamle gruppe-medlemmer, nu for en forholdsvis stor dels vedkommende meget velmeriterede embedsmænd (Esther og Mogens Boserup, Henning Friis, Erik Ib Schmidt, Villars Lunn m.fl.), interviewede dem og indsamlede materiale. Det kom der en radioserie ud af i 1978. Nu omkring 20 år efter kommer der så også en stor bog. Det er noget post festum. Bogen vil ikke blive læst i dag, som den ville være blevet for 20 år siden, og det synes at have været noget af et problem for forfatteren. Dengang havde det ikke været nødvendigt at argumentere for en udgivelse af denne type, heller ikke i forhold til det anvendte sidetal. I dag kan man stille sig spørgsmålet, om der er noget rimeligt forhold mellem sidetallet og emnets betydning. Det gælder ikke kun bogen som helhed, men ind imellem også de delproblemer, der stilles op. Der bliver stedvis skudt spurve med kanoner (bl.a. i litteraturgennemgangen s. 61ff.) eller direkte lånt andre jægers bytte, dvs. forfatteren fører ting i marken, som for længst er dokumenteret eller forklaret. Emnet er nemlig ikke jomfrueligt, hvad Harsløf selv gør rede for i sin litteraturgennemgang. Til gengæld rummer den tilsyneladende konspiration (jfr. nedenfor). Derfor er det ulejligheden værd at se nærmere på hans egne begrundelser for og formål med bogen.

Han stiller i forordet tre spørgsmål op: 1) hvem og hvad var Mondegruppen? 2) hvorfor sprængtes den i næsten to lige store dele i 1932? og 3) »*hvorfor var dens virksomhed og betydning så stor at dens sprængning kom til at præge den kulturelle og sociale udvikling i landet i resten af århundredet?*«. I forlængelse af spørgsmål tre tilføjer han et delspørgsmål: »*Sprængningen afstedkom også beskyldninger og fjendebilleder. Det var det der kaldte på harmen. For hvad var den dybereliggende årsag; og hvorfor skulle disse fjendebilleder med djævelens vold og magt op højes til vidnefast Danmarkshistorie?*« (s. 5).

Mens spørgsmål 1 og 2 er lige til at gå til, er spørgsmål 3 med delspørgsmål af en anden karakter og helt anderledes komplicerede, da de har indbygget en påstand eller hypotese, hvis vi skal nå ud over harmen, som der i sig selv skal føres bevis for. Harsløf er imidlertid ikke til sinds at arbejde sig frem i afhandlingens, men i handlingens form, »*som i de store romaner fra*

forrige århundrede« for at nå frem til »den sande løsning på Mondegruppens gåde« (s. 6). Yderligere et formål (4) med bogen kan hentes s. 16: »at redegøre for og forklare fremkomsten af den anden linie i 1930'ernes venstreorienterede intellektuelle debat, Clartélinien som var Mondegruppens oprindelige udgangspunkt. Det er min påstand, at denne linie spillede en langt betydeligere rolle end siden antaget og anerkendt«.

Før Harsløf begiver sig i gang med at besvare sine spørgsmål og påstande bruger han godt 55 sider på en gennemgang af »Myter og kilder«, hvor senere landsretssagfører og i samtiden Monde-medlem Carl Madsens regnskaber eller mere præcist hans kassebog står i centrum. Den er nemlig ifølge Harsløf »nøglen til 1930'ernes intellektuelle socialistiske debat« (s. 18). Det er noget usædvanligt, at en kassebog også skulle være nøglen til intellektuelle debatter, og det holder da heller ikke stik i dette tilfælde. Harsløf har i stedet i den grad forelsket sig i denne kilde, som han også tillægger funktion af dagbog og derfra slutter videre, at som dagbog er den »uvurderlig«. Sagen er, at Harsløf er den første, der har udnyttet kassebogen historisk, og det er det, der for ham gør den uvurderlig. Bidrag til tidens intellektuelle debat giver den ikke, men nok nogle kronologiske holdepunkter, der dog ingenlunde er af så vidtrækkende betydning, som Harsløf fremfører. Afsnittet er imidlertid ikke kun blevet en kilde og mytegennemgang, men er også i flere tilfælde en sagsfremstilling (bl.a. omkring Mondegruppens sprængning s. 32-46 og ligeledes det påfølgende s. 46ff.). I afsnittet er indføjet kildekritiske overvejelser, der vil være banale for andre end historikere. Således s. 57, hvor der manes til forsigtighed ved brug af interviews og erindringer, men samtidigt konkluderes: »Alligevel vil jeg mene at interview som en personlig erindret del af det samlede kildemateriale har stor betydning«. Det ville have været af rigtig stor betydning for andre, der arbejder med et tilsvarende materiale, at få dette uddybet ud over standpunktindholdet. Nu må det stå til troende.

Den danske Mondegruppe var inspireret af franskmændene Henry Barbusse, der havde grundlagt tidsskriftet *Clarté*. Tidsskriftet og foreningen bag samlede pacifister, socialister, kunstnere og intellektuelle i en skønsmo blanding i mange lande, men kom til at stå stærkest i Norden. I 1925 kom ideen til Danmark. Socialdemokraten Hartvig Frisch var en drivende kraft bag stiftelsen af både tidsskriftet *Clarté* og organisationen bag den. *Clarté* udkom 1926-27 og rummer artikler, der senere blev klassiske inspirationskilder for den danske venstrefløj. Således Hans Kirks *Religion og Hartkorn*, der senere er optrykt adskillige gange.

Harsløf gør meget udførligt rede for det danske *Clarté*'s forbillede, dannelse og virke 1926-28

(s. 74-139) som baggrund for bogens hoveddel om Mondegruppen 1928-32 (s. 142-456), men lader det ikke blive ved det. Efter Mondegruppens sprængning 1932, som er bogens krumtap (vi får historien derom igen i dette afsnit) følger han grupperne bag de to tidsskrifter *Plan* og *Frem*, der blev et resultat af sprængningen, helt frem til anden verdenskrig og ind i de første besættelsesår. Bogens undertitel er derfor misvisende, men for en gang skyld gives der i det mindste kronologisk mere end lovet. Teksten har form af materialefremlæggelse, bl.a. aftrykkes uddrag af en række interessante brevvekslinger og udførlige referater af og uddrag fra de omhandlede tidsskrifters enkelte årgange. Hertil føjer sig yderligere et stort billedmateriale, portrætter og illustrationer fra de behandlede tidsskrifter. Bogen er langt hen en bearbejdet kildesamling om tidsskrifterne og personkredsene bag dem. Som sådan har den varig værdi. Samtidig besvarer den de to første af Harsløf selv stillede spørgsmål udførligere end det på noget tidspunkt tidligere er gjort, selv om det egentligt nye, der tilføjes, kan ligge på et lille sted. En kassebog ændrer sjældent så meget omkring ideologiske debatter.

Anderledes forholder det sig med påstandene i problemstillingerne 3 og 4. Tager vi påstand 3 om de til Danmarkshistorie ophøjede vidnefaste fjendebilleder først, så er harmen løbet af med Harsløf her som i flere tilfælde gennem bogen til skade for den balancerede fremstilling og det afvejede referat af anderledes synspunkter. Politiske og ideologiske kampe har vindere og tabere, som andre kampe har det, også selv – eller netop fordi – vi i dette tilfælde befinder os i et begrænset venstrefløjsmiljø. Hvad der når frem til de danmarkshistoriske fremstillinger sker ikke »med djævelens vold og magt« eller andre former for konspiratorisk baggrund, og »ophøjelse« af historiske påstande blev vist ikke engang brugt under enevælden. At den anden linie, Clartélinien, som Harsløf her slår et slag for, som var han personlig parthaver i sagen, har stået i skyggen af den kommunistisk dominerede i historieskrivningen, er en anden sag. Det burde ikke i sig selv nødvendiggøre forvanskninger som denne: »*Clarté samlede dem der ville analysere og diskutere fag og politik, mens Frisindet Kulturkamp samlede folk med talent for at tegne, skrive, synge, spille og optræde*« (s. 531). Med sin indgribende harme skader Harsløf den sag, han vil tjene på to måder: 1) den fører ham ud i enøjede referater og vurderinger og 2) den bringer læseren i tvivl, om det drejer sig om et videnskabeligt projekt. Fodnoterne med talrige irrelevante oplysninger og den oppustede kilde- og litteraturliste giver ikke bogen legitimitet i den henseende.

Der er heller ikke nogen sandsynliggørelse af, at Mondes sprængning kom til at præge den

kulturelle og sociale udvikling i Danmark i resten af det 20. århundrede. Hermed er jeg fremme ved det sidste punkt (4), Harsløfs påstand om, at Clartélinien skulle have haft en langt større betydning og indflydelse end siden antaget og anerkendt med dets hævde af »friheden og sandheden« i det socialistiske perspektiv. Det er muligt. Der fremlægges i bogen ikke nogen dokumentation for denne vidtrækkende påstand, og der kommer heller ingen overvejelser over, hvordan en sådan undersøgelse kunne gribes an, og det er en skam. En uddybning af netop dette vanskelige problemfelt ville have givet bogen en betydeligt større værdi. Det havde ikke gjort den til en stor roman (!), men dog bragt den egentligt videre i forhold til den foreliggende faglitteratur.

John T. Lauridsen

Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998, Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet, 1998, 911 s., 475 kr.

Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen, begge markante besættelsestidsforskere, fyldte 65 med en uges mellemrum. Ved en reception på Frihedsmuseet den 2. oktober 1998 fik de derfor overrakt et festskrift, i dobbelt størrelse, i luksusudstyr, og med 25 bidrag, grupperet under fire hovedoverskrifter: 1. Det politiske og ideologiske forhold til det nazistiske Tyskland, 2. Besættelsestiden, 3. Normaliseringen efter 1945 og 4. Udenrigs- og forsvarspolitik i lyset af besættelsen. Hertil kommer oversigter, såvel over Kirchhoff og Nissens skriftlige arbejder som over deres medvirken ved radio- og TV-produktioner.

Især fire af bidragene berører det bredere kulturhistoriske område. Det gælder for det første Hans Hertels store afhandling, som indleder festskriftet. Grundlaget er en mentalitetshistorisk læsning af litteratur fra 1920'erne over 1930'erne – med »den store skygge på ruden«, som Soya sagde det – og frem til 1945. Hertel interesserer sig ikke blot for koryfæerne, men går gerne til de små forfattere og de glemte tidsskrifter i sin jagt på »latent undertekst«. Litteraturen viser sig at være et overordentlig interessant holdnings- og stemningsbarometer. Men resultatet af undersøgelsen er deprimerende, thi »neutralismen« fremstår som den konstante faktor i dansk åndsliv, dvs. »dansk fejhed, magelighed og selvcensur«.

Therkel Stræde er kendt for sin forskning om

de danske tysklandsarbejdere. I dette festskrift gælder det de ca. 1000 danskere, der arbejdede på Folkevognsfabrikkerne mellem 1940 og 1945. Hitler var »biltosset«, Volkswagenwerk var hans »yndlingsfabrik«, og kunne derfor – stik mod alle odds – opretholde en civil produktion under krigen. Alligevel hændte det, at leverancerne svigte, hvilket de akkordlønnede tysklandsarbejdere selvsagt mærkede på pengepungen; alt i alt var lønnen dog o.k. Det samme var forøvrigt markettenderiet! Stræde skildrer med andre ord en sær normalitet: dagligdagen på værkstedsgulvet og, efter arbejdets ophør, i den gigantiske satellitby, der dengang hed noget så pompøst som Stadt des Kraft durch Freude Wagens. Idag hedder den Wolfsburg.

Hans Sode-Madsens bidrag handler om, hvad der skete, da den ukendte teolog, Hal Koch, 31. oktober 1940 blev formand for den lige så ukendte forening, Dansk Ungdomssamvirke, stiftet 25. juni s.å. med det primære formål »at fremme ungdommens vilje til danskhed«. Kombinationen viste sig vellykket, og både Hal Koch og Ungdomssamvirket fik stor gennemslagskraft under besættelsen. Idealerne var skyhøje: ungdommen skulle trækkes væk fra kriminalitet, »bølleuæsen«, kaffebarer, gadehjørner, porte, underlødige film, smudslitteratur, sex og swingpjat. Som i de fascistiske og nazistiske stater skulle de unge opdrages systematisk, selvsagt ikke til den totalitære stat, men til den demokratiske. Det vil sige, at de skulle lære at deltage aktivt i »dagligdagens tingmøder«. Forestillingerne om sådanne »tingmøder« byggede på et postulat om, at alle frie og lige mænd engang i en fjern fortid traf sammen på tinge for i åben drøftelse at afgøre landsbyens, herredets, landsdelens eller hele Danmarks anliggender. Efter krigen blev Hal Koch formand for Ungdomskommissionen. Og hér blegnede idealerne, viser Sode-Madsen. Bestræbelserne på et genskabe den fjerne demokratiske fortid måtte nu »vige for en konkret socialt-økonomisk fremtid«.

Det fjerde kulturhistoriske bidrag er Esben Kjeldbæks »museologiske essay« om tingene på Frihedsmuseet. Heri gennemgås museets historie, begyndende med modstandsbevægelsens *Selbstmusealisierung* på udstillingen »Det kæmpende Danmark« i 1945, som blev ført over i selve museet, da det åbnede i 1957; dernæst beskrives 2. generationsmuseet, hvor museumspædagogerne skaltede og valtede; og endelig præsenteres dagens 3. generationsmuseum, hvor nøgleordet er »at fascinere«. Dét er imidlertid ikke ensbetydende med, at museumsgenstandene skal æstetiseres helt ud af deres historiske kontekst, Esben Kjeldbæk gør sig tværtimod en lang række interessante overvejelser om genstandes rolle som historieberørere. Således kan der både være for mange genstande i forhold til historien (100 ubrugte gasmasker); og der kan

være forkerte genstande (en svensk fodfolksmørtér, der først kom til Danmark efter befrielsen); men der kan også være for få genstande (f.eks. fra Augustoprøret 1943). Særlig tankevækkende er de overvejelser, Kjeldbæk gør sig om krigsmuseer contra fredsmuseer.

De resterende 21 bidrag i festskriftet til Kirchhoff og Nissen er enten biografisk lagt an, eller de behandler indenrigspolitiske, udenrigspolitiske, forsvarspolitiske og sikkerhedspolitiske spørgsmål. Men uanset emne har samtlige forfattere forholdt sig til redaktørernes pertinente spørgsmål: »I hvor høj grad var besættelsesårene en parentes i et forløb, hvor kontinuiteten fra mellemkrigstid til efterkrigstid var det væsentlige«. Dét giver bogen ikke noget entydigt svar på – der var nok mere parentes på det indenrigspolitiske end på det udenrigspolitiske område – men spørgsmålet betyder, at bidragyderne bestandig forholder sig til besættelsen som andet og mere end selve perioden fra den 9. april 1940 til den 5. maj 1945.

Fra mellemkrigstid til efterkrigstid er derfor en vigtig bog, ja, den er uomgængelig for enhver med interesse for studiet af Danmarks nyere historie.

Henrik Stevnsborg

Marianne Poulsen, Torben Weinreich og Karl-Johann Hemmersam: Historien fortalt – historiebøger i folkeskole og gymnasium, Roskilde Universitetsforlag, 1998, 262 s., 185 kr.

Historien fortalt er det fjerde bind i skriftserien fra Center for humanistisk historieformidling. Bogen består af tre artikler, der på hver deres måde tegner et billede af folkeskolens og gymnasiets historiebøger. Bogens første artikel – Marianne Poulsens »Marked og meninger – om historiebøgernes gennemslagskraft« – tager fat på forholdet mellem skolelove, ministerielle bekendtgørelser, markedet for historiebøger, lærernes brug af bøgerne, bøgernes udbredelse osv. Artiklens problematiseringer er vigtige – især i forhold til at styrke bølgelængden mellem de overordnede didaktiske/faghistoriske diskussioner og dagligdagens undervisningssituationer i skolerne.

Udgangspunktet er således interessant, men selve analysen savner sine steder dybde. Også artiklens begrebsbrug er noget uklar. Eksempelvis kalder Marianne Poulsens hyppige brug af termen »erindringsfællelskab« på en diskussion eller definition af begrebet eller i det mindste nogle betragtninger om dets brug og betydningspotentiale. Et par henvisninger havde klargjort hvor i det erindringshistoriske spektrum Mari-

anne Poulsen henter sin inspiration. Ligeledes er analysens nedslagspunkter (værkernes omgang med henholdsvis »de første danskere« og Grundtvig) i de indholdsmæssige vurderinger af bøgerne for få og ræsonnementerne en smule overfladiske. Men skildringerne af de forskellige forlags indflydelse, af de enkelte forfatters »visioner«, af de forskellige værkers gennemslagskraft (dvs. salgstal), forholdet mellem skolepolitiske beslutninger og markedsmæssige betragtninger på den ene side og skolebøgernes indholdsmæssige dispositioner på den anden side – alt dette er spændende læsning. Desværre har Poulsen mange bolde i luften, og hendes tankevækkende spørgsmål følges ikke altid helt til dørs.

Mere afklaret er Torben Weinreichs artikel »Besat og befriet« i sit ærinde. Der er her tale om en tekstanalytisk tilgang til historiebøgernes behandling af besættelsestiden. Ud over en lille afstikker til gymnasiets historiebøger og enkelte leksikale beskrivelser af besættelsen tager Weinreich udelukkende udgangspunkt i otte undervisningsbøger, der alle var i brug i folkeskolen i perioden 1984-1995. Det belyses, hvordan besættelsestidshistorien har sine helt definerede tematiske og begivenhedsmæssige fikspunkter i folkeskolebøgerne. Weinreich når i sin analyse frem til, at selvom de respektive forfattere har et ønske om at gøre op med nogle af myterne omkring besættelsestiden står det klart, at strukturen i alle fremstillingerne bygger på samme traditionelle grundfortælling om besættelsestiden. I den sammenhæng er Weinreich i tråd med Claus Bryld og Anette Warrings anskuelser i skriftseriens bind 5. Havde det egentlig ikke været mere oplagt at bruge Weinreichs artikel i dette bind?

Bogens sidste artikel – Karl-Johann Hemmersams »Fortid i forandring – vikingetiden i gymnasiets historiebøger« – rummer både historigrafiske kvaliteter og interessante formidlingsmæssige overvejelser. Hemmersams veloplagede gennemgang er både velskrevet og indsigtsfuld. Forholdet mellem arkæologi og historie i formidlingen af vikingetidens historie står centralt i analysen, og fronterne i historieskrivningen om vikingetiden (indtil 1970'erne personificeret i modsætningen mellem Arup og la Cour) udlægges med indsigt. Hemmersam viser at forskningsresultaterne løbende har sat sit præg på gymnasiets bøger om vikingetiden. Det har gennem tiden afstedkommet nybrud og revurderinger. Som Weinreich er inde på i sin artikel findes en sådan indflydelse fra den nyere forskning eksempelvis ikke i nævneværdig grad i forhold til skolebøgerne om besættelsestiden.

Man kunne måske ønske sig, at bogens redaktionelle greb havde været lidt fastere. I bogens forord (og på bagsideteksten) rejses en række overordnede spørgsmål og problemer, som bogen

i sin helhed ikke rigtig kommer hele vejen rundt om. Jeg har eksempelvis ikke fundet noget reelt bud på sammenhængen mellem skolebøgerne og »dannelsen af historisk bevidsthed«. Jeg er heller ikke blevet overbevist om, at skolen er en »erindringspolitisk slagmark« ved at læse *Historien fortalt* – her må man nok ty til skriftseriens bind 2 for at blive klogere. Men ansøges artiklerne isoleret, finder man – især hos Weinreich og Hemmersam – gode iagttagelser og pointer.

Ulrik Langen

Claus Bryld og Anette Warring: Besættelsestiden som kollektiv erindring, Roskilde universitetsforlag 1998, 560 s., 298 kr.

Der har i løbet af dette årti været en tendens, til at europæiske stater er begyndt at se mere kritisk på deres nationale selvforståelse i forhold til de begivenheder, der udspillede sig under Den anden Verdenskrig. For de tidligere tysk-besatte lande gør det sig ikke overraskende gældende, at hovedvægten i den nationale historiskrivning har været på et modstandsperspektiv, og det er blevet udpenslet, hvorledes man søgte at bekæmpe de nazistiske magthavere. Men nu har piben tilsyneladende fået en anden lyd. I Frankrig er skræmmende historier om kollaborationen gravet frem, og det har bl.a. ført til retsforfølgelse af forhenværende højtplacerede funktionærer i Vichy-forvaltningen. I Tyskland har en selvkritisk linie længe været fremtrædende, men så sent som i 90'erne satte den om diskuterede vandredstilling *Vernichtungskrieg* sindende i kog igen. De mange beviser på almindelige tyske soldaters medvirken i udryddelseskrigen på østfronten satte et endeligt punktum for forestillingen om det store flertal af »uskyldige« værnemagtsoldater, der aldrig for alvor fik blod på hænderne. Herhjemme kan vi fremvise en tendens inden for de seneste års forskning til at behandle de mere tabubelagte sider af besættelsen: Historien om tyskerpigerne, de danske finansinitiativer i øst, tysklandsarbejderne, bunkersarbejderne, Schalburgkorpset og de danske frivillige i Waffen SS.

Takket være Claus Bryld og Anette Warring kan vi herhjemme nu også præsentere et grundigt forsøg på at trænge ned i en helt central problemstilling i denne sammenhæng: Spørgsmålet om hvordan vi selv husker og formidler besættelsestiden. I de to forfatteres termer bliver undersøgelsens felt »den danske kollektive erindring om besættelsestiden«. Bryld og Warrings bog omhandler således ikke de fem lange år i traditionel beskrivende forstand, men analyserer derimod erindringen derom og formidlin-

gen deraf. De retter med deres egne ord fokus mod »historien som konstruktion og de betingelser denne konstruktion er blevet til under«. Kilderne hidrører derfor fra tiden efter besættelsen og indbefatter alt »fra aviser og ugeblade over politikertaler, mindeskulpturer og stearinlys til doktordisputater«. Bryld og Warring har ladet sig inspirere særligt af fransk forskning, hvorfra de bl.a. henter begrebet »kollektiv erindring«. Et begreb der anvendes som »udtryk for et samfunds samlede erindringsproduktion«. Også Roland Barthes myteteori, samt nordmanden Anne Eriksens forskning i kollektiv tradition benyttes.

At beskrive en nations erindring om en bestemt epoke er ikke en nem opgave. At man tager fat på de følelsesladede krigsår, gør det ikke lettere, hvilket formidlere af denne periode har måttet sande. Relationen mellem fortid og nutid bliver oftest vanskeligere at klargøre i takt med at følelser og personligt engagement får større betydning. Den franske forfatter Simone de Beauvoir skrev i 1985 i begejstrede vendinger om sin oplevelse af Claude Lanzmanns berømte Holocaust dokumentarfilm *Shoah*, og forklarede hvorledes hun ved at se filmen oplevede, hvordan hendes indtryk kom til at bestå af en sammenblanding af fortid og nutid. For Simone de Beauvoir var det på engang mirakuløst og forvirrende.

Da *Besættelsestiden som kollektiv erindring* udkom i august 1998, blev det da også hurtigt klart, at både forvirring og sammenblanding ville komme til at kendetegne debatten. Mange reagerede i pressen, nærmest i bitterhed, over den angivelige akademiske forvanskning af fortiden. I læserbreve er forfatterne blevet beskyldt for lodret vås, mytekonstruktioner og meget mere. Anklager der blev fremført af en gruppe ikke-historikere, der havde det tilfælles, at de selv havde oplevet besættelsen (flere som deltagere i modstandskampen). »Min virkelighed er en anden end deres«, skrev en kronikør i Politiken, henvendt til forfatterne, og satte dermed den manglende forståelse mellem historikerne og dem, der selv havde oplevet perioden, i relief. Man kan sige, at debatten i sin helhed illustrerede en konflikt mellem videnskab og erindring. I vid udstrækning var der tale om misforståelser, i hvert fald i den henseende, at nogle tidligere modstandsfolk følte deres indsats forklejnet eller latterliggjort pga. snakken om myteopgør. En nøjere granskning afslører således, at Bryld og Warring på ingen måde piller ved de egentlige modstandsfolks kamp. Man kan tværtimod argumentere for, at sabotørernes arbejde træder frem i et stærkere lys i forfatteres analyser, idet de søger at gøre op med forestillingen om det konsekvent modstandsvenlige og antityske Danmark. Det var med andre ord de færreste, der kæmpede.

Besættelsestiden som kollektiv erindring består i en præsentation af en såkaldt grundfortælling om besættelsen samt en eftervisning af, hvorledes denne er overleveret, har taget sig ud og er blevet forsvaret i de over 50 år, der er passeret siden krigens afslutning. Denne grundfortælling er ifølge Bryld og Warring en utroligt homogen beretning om besættelsestiden, som er blevet fremført i alt lige fra romaner, henover skolebøger, til radio- og TV-programmer. Der er tale om den gængse og »officielt anerkendte« danske historie om perioden. En historie, der ifølge Bryld og Warring havde patriotismen som det bærende element, betonedede national enhed og sammenhold og nedtonede politiske og sociale modsætninger. Modstandsbevægelsen portrætteredes som udtryk for en samlet dansk modstandsvilje, og kun landssvigerne blev sat uden for det nationale sammenhold, de var på »den anden side«.

Efter de indledende baggrundsafsnit, falder bogen i to dele: Først præsenteres tesen, i form af netop grundfortællingen om besættelsen, hvorefter resten og langt hovedparten af bogen i princippet er dediceret til at eftervise denne grundfortællings overlevelse, betydning og placering i forhold til den kollektive erindring om besættelsestiden. Dette gøres i tre hovedafsnit, der omhandler besættelsestiden som »Politik«, som »Mindekultur«, og som »Læring og videnskab«.

Det første hovedafsnit viser, hvordan modsætningen mellem samarbejdspolitikerne og modstandsbevægelsen relativt hurtigt gled ud af historien til fordel for grundfortællingen. Politikerne og den politiske indsats spillede her en vigtig rolle. Den politiske iscenesættelse af mindedage og jubilæer analyseres, sammen med bl.a. de såkaldte apokryfe fortællinger (de ikke-ankendte beretninger om besættelsestiden). Andet hovedafsnit søger at vise, hvorledes mindekulturen skabte en emotionel forbindelse til grundfortællingen, en forbindelse, der støttede en fælleskabsfølelse. I bogens sidste hovedafsnit er den centrale pointe, at forskningen fra og med 1970'erne skabte et mere realistisk billede af besættelsestiden, dog uden at dette nybrud for alvor slog igennem i den brede formidling. Grundfortællingen har overlevet.

Bogen er præget af en meget målbevidst argumentation, der ansporer til debat, og man er aldrig i tvivl om i hvilken overordnet retning forfatterne argumenterer, hvilket gør det let at forholde sig til teksten. Alligevel er der et par grundlæggende elementer, der fortjener ekstra opmærksomhed.

Først vedrørende den store bevisbyrde Bryld og Warring har taget på deres skuldre. Det ligger i sagens natur, at en gennemført empirisk påvisning af, hvorledes en nations kollektive erindring tager sig ud må være temmelig omfattende og vel også i væsentligt grad være stati-

stisk begrundet. Hvor mange støtter og »tror« på grundfortællingen? Det er dog begrænset, hvad Bryld og Warring har haft til rådighed af statistisk materiale. Præsentationen af grundfortællingen er i høj grad kvalitativt funderet, idet der tages udgangspunkt i ganske få tekster – først og fremmest en Hæstrup-tekst, der bl.a. findes optrykt i materiale til en studentereksamen. På samme måde fremstår konstateringen af, at grundfortællingen har overlevet på trods af den nyere forsknings mere virkelighedsnære resultater meget kort og kontant. Det tages uden større empiriske undersøgelser for givet, at den videnskabelige mytepunkterende indsats ikke for alvor er nået ud til den brede befolkning, og således ikke har påvirket grundfortællingen i væsentlig grad. Dette er måske sandt – afsnittet er velargumenteret – men det kunne f.eks. være interessant med en egentlig undersøgelse af gennemslagskraften af Hans Kirchhoffs *Kamp eller tilpasning* (1987) – en rimeligt kort, meget pædagogisk og velskrevet bog om besættelsen, der i samlet form gør op med en del af de myter, som er centrale i grundfortællingen.

En anden problematik er ligeledes af meto- disk karakter, og vedrører sammenhængen mellem den anvendte empiri og den type konklusioner. Bryld og Warring drager. I nogle tilfælde virker det relevant at diskutere, hvorvidt den valgte empiri egentlig illustrerer grundfortællingens overlevelse. Forfatternes fokus på konflikterne omkring jubilæer og andre mindeforanstaltninger er et eksempel. Spørgsmålet er, om et givent samfund normalt vil forsøge at formidle en reel og realistisk selvpfattelse ved jubilæumsarrangementer? Vil magthaverne f.eks. ikke altid søge at sætte fokus på sammenhold, glæde og national stolthed ved et befrielsesjubilæum og derved søge at gemme konfliktfyldt stof af vejen? Er det med andre ord ikke naturligt, at væsentlige dele af »den nyere forsknings resultater«, drukner i hurra-råbene og skåltalerne, netop ved et jubilæum. Hvis det er tilfældet, bliver det i nogen udstrækning en selvpfyldende profeti, når grundfortællingen søges i jubilæumssammenhæng.

I gennemgangen af netop jubilæerne og mindekulturen kan man lidt polemisk komme til at spørge sig selv: Er det grundfortællingens kontinuerlige sejr, jeg her læser om, eller er det måske snarere en politisk vilje til i officiel henseende, dels at være eftergiven derfor de gamle modstandsfolk – en minoritet der snart er borte – og dels at ville fejre fremfor at kritisere. Hvor vidt politikerne og »folket« i løbet af de sidste ti års jubilæer stadig har følt sig overbevist om grundfortællingens gennemgribende rigtighed, er efter min opfattelse stadig et relevant spørgsmål. Det er dog i sådanne spekulationer let at lade sig rive med af de allerseneeste års forskning, der påny har udfordret grundfortællingen.

Et sidste punkt, der skal trækkes frem, er bogens formidlingsform. Den lægger, som forfatterne selv har sagt det i et interview, »ikke op til folkelæsning« (Forskerforum nr. 118). I deres bog berører og forklarer Bryld og Warring dog ikke deres meget akademiske form, hvilket måske havde været naturligt, idet deres værk er udkommet i en serie med titlen *Historieformidling*. OK, naturligvis kan formidlingsformen forsvares, men det er bare ærgerligt, at en bog, der netop illustrerer en problematisk formidling og en manglende akademisk gennemslagskraft, vil have svært ved at nå et større publikum.

Besættelsestiden som kollektiv erindring er dog både spændende og vigtig læsning. En befriende bog, hvis man tør bruge denne vending, i den forstand, at Bryld og Warring tager fat på et emne, der har ligget uberørt for længe og samtidig sætter fokus på et tema, der i virkeligheden bør opfattes som centralt for enhver historiker: Hvordan husker vi fortiden? Ved nøgtern og sagligt at analysere en af de måske mest mytebefængte dele af den danske kollektive erindring, bidrager de endvidere til at internationalisere dansk forskning, der vedrører besættelsestiden, idet de tager et generelt europæisk tema op til vurdering med hjælp og inspiration fra udenlandske teoretikere. Det empiriske grundlag gør endvidere, at bogen fremstår som en fremragende kilde til, hvordan medier og politikere kan vælge at takle problematisk historisk stof og om hvilke faldgruber, der kan opstå. Flere beregninger om diverse formidlingskonflikter i relation til jubilæer, etablering af mindeområder mv. er fængslende læsning, der maner til eftertanke. Ingen tvivl om, at Bryld og Warring har godt tag i et interessant stof. At de næppe har sat punktum i diskussionen om erindringen og formidlingen af besættelsen er selvkært, og en væsentlig del af bogens styrke ligger efter min opfattelse i dens debat og diskussionsskabende potentiale – i hvert fald inden for akademiske kredse.

Peter Scharff Smith

Lars Herlitz (red.): Mellem økonomi og historie, Aalborg Universitetsforlag, 1998, 170 s., 168 kr.

I en tid hvor den økonomiske historie fra mange sider erklæres for død, har historiestudiet ved Aalborg Universitet taget skridt til at udgive en bog om emnet. Der er tale om en udgivelse af fem seminarindlæg af indbudte foredragsholdere samt tre artikler af Lars Herlitz, der var gæsteforsker i Aalborg 1996-97. Der er kort sagt tale om et af tidens utallige samleværker. De er ikke så nemme at anmelde, fordi den røde tråd ikke altid er til at få øje på. Problemet er dog ikke stort i denne samling, der groft kan op-

deles i mere teoretiske artikler på den ene side og historiografiske oversigter på den anden. I det følgende vil kun de artikler, der faldt mest i min smag blive omtalt.

Richard Griffiths' artikel tager netop sit udgangspunkt i tesen om, at økonomisk historie er truet. Derefter giver Griffiths et overblik over de sidste 40-50 års forskning i økonomisk historie med hovedvægt på de emner, der er blevet taget op. For fremtiden sætter han navnlig – og med rette – sin lid til New Institutional Economics (NIE) og til disciplinen Business History. Med NIE har økonomer og historikere en teorianelse, der i langt højere grad end den neo-klassiske økonomiske teori kan bruges til forstå og forklare forandring over tid og (ikke mindst) virkeligheden (hvis den eksisterer). NIE forkaster den neo-klassiske antagelse om rationelle økonomiske agenter og perfekte markeder, der analyseres ved hjælp af statiske ligevægtsmodeller. I stedet sætter NIE markeder som samfundsmæssigt skabte og historisk betingede konstruktioner, der fungerer i et bestemt institutionelt miljø. Kultur, normer, regulering og meget mere får hermed stor betydning, når man ønsker at forstå økonomisk udvikling og økonomiske systemer, og det er oplagt, at historikeren dermed kommer langt mere på hjemmebane, end når dagsordenen sættes af neo-klassikerne med deres formler og (partielle) modeller.

I den næste artikel retter økonomien (og overvismanden!) Niels Kærgaard et velfortjent spørgsmål til historiefaget udøvere. Det er ikke helt let at se, hvad slags videnskabs historie egentlig er, skriver Kærgaard, og han svarer, at »måske er det noget med at se på fortiden uden at ville bruge det til at sige noget om nutiden og fremtiden.« Det er velgørende og nødvendigt, at Kærgaard forsøger at prikke til den teorifjendske danske historikerverden. Lige så velgørende er det, at han også hudfletter økonomerne for deres ind i mellem letsindige omgang med dataserier, partielle modeller mv. Kærgaard spiller økonomernes behov for generaliseringer ud mod historikernes overhåndtagende respekt for det specifikke i enhver historisk tildragelse. Økonome kan ikke bruge alle historikernes forbehold til noget siger han, og man kan tilføje, at det kan resten af samfundet heller ikke. Hvis historie atter skal blive et interessant og samfundsrelevant fag, må historikerne kaste forsigtigheden over bord. Der er et stort behov for synteser og historieskrivning, der tør fremsætte teorier om større sammenhænge, frem for endnu en undersøgelse af endnu et mikroskopisk aspekt af Danmarks historie. Kærgaards pointe er, at historikere og økonomer har brug for hinanden. Historikerne skal sørge for, at økonomerne ikke mister jordforbindelsen og overfortolker en af deres mange tidsserier, og tillige huske på det dynamiske langtidsperspektiv. Økonomen kan til gengæld lære historikeren et

og andet om at anvende samfundsvidenskabelige teorier i forskningen.

I den følgende artikel fortsætter Lars Herlitz i samme spor med overvejelser om realisme og relevans i historieskrivningen. Efter en ikke helt lille omvej konkluderer han, at god historie bør være både realistisk og relevant, en ikke synderlig revolutionerende eller overraskende indsigt. Dog nok fornuftig at skrive sig bag øret. Ikke mindst da Herlitz samtidig fastslår, at realisme ikke bør føre til en sådan grad af kilde-nærhed, at historikeren ikke tør beskæftige sig med sandsynligheder og »argumenterede muligheder«. Relevanskriteriet fortolker Herlitz således, at historie – i modsætning til neo-klassisk økonomisk teori skal handle om forandring, strukturer og væsentlige relationer.

Fra disse mere teoretiske artikler sker der en overgang til Ole Hyldtofts meget kompetente oversigtsartikel om tilgange og teorier i industri- og teknologihistorie. Hyldtoft lægger ud med neo-klassisk teori, hvor han påpeger svagheden i dens statiske anskuelsesmåde, ligesom han påviser, at en neo-klassisk vækstforklaring uvægerligt ender med en stor restfaktor, som ikke forklares. Derefter kommer han ind på nyere tilgange som innovationsøkonomi, hvor Joseph Schumpeter er en fremtrædende repræsentant, og NIE, hvor navnlig Douglass C. North har gjort sig gældende, der fremhæves som en frugtbar tilgangsvinkel. Ole Hyldtofts belæsthed og overblik er stort, og selv om han hilser de nye tilgange velkommen har han også en advarsel om, at de »gennemgående [er] så åbne, at man let kan løbe ind i historikernes gamle problem: at forklare udviklingen ved den beskrevne udvikling.« Det er naturligvis rigtigt, men det er alligevel et spørgsmål om man af den grund skal stille sig tilfreds med hans forsikring om, at der fortsat er »store dyder knyttet til de ældre tilgange«. Undertegnede ser hellere, at der målbevidst arbejdes videre med en forfining og »implementering« af de nyere tilgange samtidig med, at det grundlæggende brugbare fra de »gamle« teorier bevares.

Bogen har yderligere artikler af Birgitte Gregersen og Björn Johnson om hvordan innovationer påvirker vækstprocessen og af Karl Gunnar Persson om de-reguleringen og integrationen af de europæiske kornmarkeder i 17- og 1800 tallet.

Det siger sig selv, at ikke alle artikler er lige velskrevne, men de fleste er relevante. For kendere af økonomisk historie er der kun lidt nyt at hente, og den kan ikke stå alene som en introduktion til økonomisk historie. Men det er min vurdering, at bogen er ganske velegnet som supplerende litteratur til kurser i økonomisk historie på universiteternes grunduddannelse. Desuden kan den være velegnet som en appetitvækker for almindeligt interesserede.

Per H. Hansen

Hans Chr. Johansen og Per Boje: En dansk nicheproduktion. Historien om Lactosan-Sanovo Holding A/S. Odense Universitetsforlag, 1998, 220 s., ill., 250 kr.

I gamle dage stod der en del i vore historiebøger om danske firmaer med verdensry, ja om dansk foretagsomhed i det hele taget. Tænk bare på DFDS, ØK og B & W. Her var gode og lærerige eksempler til efterfølgelse for en ung læser, som drømte om at blive en ny Tietgen eller H.N. Andersen.

Siden har historiebogen skiftet sagaen om den store lederskikkelse på kommandobroen ud med beretningen om de ofte så elendige arbejds- og livsvilkår, de bød deres menige arbejderhær. Ingen firmanavne indprentes i hukommelsen hos læseren; det skulle da lige være B & W, fordi det i mange år regnedes for arbejderrevolutionens formentlige arnested.

Nu har to yderst kapable historikere fra Odense Universitet gjort det kunststykke at skrive en bog om noget, der beskedent kaldes en dansk nicheproduktion, men som i virkeligheden er en lærerig historie om dansk foretagsomhed under nye og nok så vanskelige vilkår som på de store pionerers tid. Det foretagsomme makkerpar Johansen & Boje har på opfordring skrevet en god og meget interessant beretning om et odenseansk initiativ, som startede beskedent i december 1941 i lejede lokaler, men som nu er et verdensomspændende holdingselskab, omend stadig med rødderne dybt plantet i hjembyen.

Initiativtageren hed Tage Klint, søn af den berømte arkitekt P.V. Jensen-Klint (Grundtvigskirken mv.) Han ville forvandle friske æg til tøræg gennem en forstøvningsmetode, men de danske forsyningsmyndigheder var ikke meget for at lade hans Firma Lactosan A/S slå hundredtusinder af gode, danske (secunda)æg i stykker til dette formål. I gang kom firmaet dog; dygtige kvinder tjente her en beskedent daglon ved at slå æg ud. En dygtig ægslærske kunne klare op til 2.000 æg om dagen!

Klint & Co. forsøgte sig i øvrigt med mange beslægtede aktiviteter, ofte i bo- og arbejdsfællesskab med Tage Klints lampeskærme. Om Tage Klints entreprenante og barske adfærd, offentligt som privat, har den datter, som gav navn til de berømte lampeskærme, i øvrigt udgivet en nærgående skildring, *Erindringstråde*, nu i 4. oplag. Bogen er ikke netop det, man forstår ved opbyggelig læsning, hvis man dermed mener, at de store lederskikkelser skal hylles ind i rosende ordguirlander. Det må dog erkendes, at Hans Chr. Johansen ikke lukker øjnene for brudfladerne i Tage Klints mentale udrustning eller mangel på samme.

Efter 1945 kom der rigtig gang i tørægsproduktionen på en nyopført fabrik i Odense, og se-

nerne udvidedes virksomheden med en tørost- og smøreostefabrik i Ringe på Midtfn. Eksporten af firmaets produkter har hele tiden været det bærende element: og omvendt har man som regel importeret størstedelen af råagmaterialet fra udlandet. Fremstillingen af tøræg var imidlertid meget løntung, og derfor udtænkte Tage Klints søn Jan Klint gradvis en ægudslåningsmaskine, som kunne spare den dyre arbejdskraft. Omkring 1970 var maskinen så veludviklet, at man kunne begynde en serieproduktion heraf, og fra det tidspunkt er firmaets historie under forskellige navne beretningen om to parallelle aktiviteter: fremstilling af tøræg, langæg og tørost (Lactosan) og fabrikation af maskiner til denne fremstillingsproces (Sanovo). Efterhånden kom man efter en meget vanskelig indkørfase ind på de store udenlandske markeder, ikke mindst hjulpet frem af dansk EF/EU-medlemskab, og i 1986 kunne den internationale virksomhed samles i ét stort selskab Lactosan-Sanovo Holding A/S. På det tidspunkt var den familiebaserede ejerkreds erstattet af en ny og institutionaliseret.

Hans Chr. Johansen har skrevet kapitlerne 1-7 om virksomhedens almindelige udvikling hen imod multinationalt foretagende, og Per Boje har skildret maskinfremstillingen. Begge forfattere giver god besked om den indre udvikling, teknologisk-organisatorisk-økonomisk forstået, men i Johansens afsnit får man i tilgift en bredere og kyndigt skrevet forståelsesramme for virksomhedens samspil med det omgivende samfund.

Lactosans virksomhed gennem snart 60 år kan i mangt og meget opfattes som et spejlbillede af den historiske udvikling, som har præget dansk industri i perioden. På grund af det høje omkostningsniveau har de enkelte virksomheder generelt måttet lægge sig efter en specialiseret produktion, hvis formål har været at udfylde en bestemt niche i den internationale produktionsstruktur. Når en niche var udfyldt eller opdaget af overlegne konkurrenter, har virksomheden måttet klemme sig ind i nye niches.

Bogen er som sagt god at få forstand af, men man savner et noteapparat og et register. Og til arbejdspladsen Lactosan-Sanovo lindes døren kun på klem.

Erik Helmer Pedersen

Johs. Bredmose Simonsen: Fiskerne og byen. Fiskeriet fra Esbjerg indtil 1940. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, 1997, 278 s., ill., 278 kr.

Johs. Bredmose Simonsens bog *Fiskerne og byen* er den kronologiske forudsætning for forfatterens tidligere arbejde *Fiskeriet set fra dæk og*

kaj, der var baseret på egne erindringer fra fiskeriet og som udkom i 1993. Den omfattede hovedsagelig perioden efter 1940, hvor Johs. Bredmose Simonsen var aktiv Esbjergfisker.

Lad det være slået fast med det samme: *Fiskerne og Byen* er en gedigen, sober og solid skildring af Esbjerg-fiskeriets udvikling, forfattet af en mand, som ved, hvad han taler om, og som har haft førstehåndskendskab til fiskeriet og dets vilkår i Esbjerg gennem mange år. Hertil kommer, at han er rundet af en familie, hvor faderen havde været Esbjerg-skipper i 51 år – oven i købet en familie, der havde fulgt de samme traditionelle baner, nemlig »vandringen« fra Holmslands- og Husby Klit til Esbjerg Havn. På Klitten fulgte man ikke, som andre steder i landet, de samme veje østpå eller til Amerika for at det stedlige fødselsoverskud kunne opluges. Kutterfiskeriet fra Esbjerg Havn bød ungdommen på nye udvidede beskæftigelsesmuligheder, og det alt betydende snurrevodfiskeri satte sit præg på området.

På basis af overvejende trykte kilder, hvoraf der til gengæld eksisterer så mange, at de ikke er optaget fyldestgørende i fortegnelsen over det trykte kildemateriale, men må søges i noterne, skildrer forfatterne fiskeriets udvikling i Esbjerg. Derimod gøres der – hvad bogens titel ellers kunne antyde – ikke meget ud af byens forhold i den samme periode. Den absolutte hovedvægt lægges på de havnebaserede fiskeri- og søfartserhverv. En positiv undtagelse, der ikke er baseret på havnen, er dog især afsnittet om missionsbevægelsen og byens religiøse skel. De religiøse skel blev dog også udgangspunktet for skabelsen af både en skibsforsikring, en skibsproviantering, en fiskeruddannelse og et sømandshjem.

Bogen rummer følgende hovedafsnit: Vestkystfiskeriet før århundredskiftet, Esbjerg Havn – en ny mulighed, Fiskeriet efter århundredskiftet, Esbjergs tredje fiskerihavn, Fiskeriets fortsatte udvikling, Fiskeri under skiftende vilkår, Sorte skyer i horisonten. Selvom bogen kildemateriale hovedsagelig baserer sig på trykt kildemateriale, familietradition og enkelte fiskeriarkivalier på Esbjerg Byhistoriske Arkiv og Fiskeri- og Søfartsmuseet, indeholder sidstnævnte afsnit om optakten til 2. verdenskrig et fyldigt materiale, der ikke tidligere er blevet udnyttet i denne sammenhæng. Tilsvarende gælder bilag I, der er en beretning om opbringelsen af Esbjergkutterne *Signe* og *Laurette* den 11. april 1940 og besætningernes ophold i tysk fængsel. Bilag II omfatter 10 sider med navne på omkomne Esbjerg-fiskere 1900-1992, som de findes indhugne på væggene i Fiskernes Mindelund.

Til bogens meget positive kvaliteter hører, at den er forsynet med et register på 17 sider, der ikke alene omfatter person- og stednavne, men også navne på skibe og fiskerkuttere samt insti-

tutioner. Hertil kommer 169 noter og henvisninger og en kildefortegnelse, hvoraf det fremgår, at forfatteren har benyttet et meget begrænset antal arkivalier på Esbjerg Byhistoriske Arkiv og Fiskeri- og Søfartsmuseets i Esbjerg. *Fiskerne og Byen* er en god kulturhistorisk kavalkade over Esbjerg-fiskeriets udvikling. Endelig rummer bogen 210 illustrationer, der forekommer valgt mere ud fra faglige end fra fotografisk-æstetiske kriterier.

Allan Hjorth Rasmussen

Allan Leth Frandsen: Vi må følge med. Historien om fem kommuner der blev til »Gedved Storkommune«. Udgivet af Gedved Kommune & Historisk Håndsrækning, 1997, 157 s., ill., 125 kr.

Vi må følge med er blevet til i forbindelse med 25-året for kommunalreformen 1. april 1995, hvor kommunalbestyrelsen i Gedved Kommune i Vejle Amt besluttede at få skrevet en bog om dannelsen af kommunen, som man gjorde det flere andre steder. Men i modsætning til hovedparten af den kommunale jubilæumslitteratur, og som primært omhandlede selve dannelsesprocessen og tiden derefter, valgte man i Gedved dels at koncentrere sig om de sidste 25 år af de gamle sognekommuners tid, dels at bogen ikke skulle udkomme ved 25-års jubilæet. Det var en klog disposition, som blev fulgt op af et godt valg af forfatter.

Generelt kan det konstateres, at Allan Leth Frandsen har skrevet en god bog, der også grafisk er veltilrettelagt. Bogen er først og fremmest et stykke lokalhistorie, men også amtslige og statslige forhold inddrages i fremstillingen, når dette er nødvendigt. Stilen er nøgternt betragende, forklarende og analyserende, og uagtet der er tale om en ikke særlig fjern fortid, hvor nag fortsat kan lure, er Frandsen ikke konfliktsky i sin fremstilling. Hvor det er relevant, lader Frandsen aktørerne selv komme til orde, men ellers formuleres synspunkterne af Frandsen med sikker baggrund i kilderne. Det er temaer, ikke geografien, der styrer fremstillingen. Der redegøres for sognerådets arbejde, for lokal- og kommunalpolitik, skoleforhold, sociale forhold, fritidsaktiviteter og forhold vedr. trafik, gadebelysning, kloakering m.v. Bogen afsluttes

med en omfattende og detaljeret redegørelse for forhandlingerne forud for sammenlægningen.

Umiddelbart kan den valgte metode give bogen et lidt kalejdoskopisk præg, men hurtigt begynder læseren at føle sig bekendt med såvel forholdene i de enkelte sogne, som med området som helhed. For den lokale læser vil der være adskilligt, som her fremlægges i rette sammenhæng, men også for den generelt historisk interesseret læser er der meget at hente i bogen. Det gælder i forbindelse med bycenterdannelse, stationsbyforhold, demografi, erhvervsforhold og politisk-administrative aspekter, som her naturligvis behandles i deres lokale sammenhæng, men som for den ikke-lokale læser kommer til at fremstå som et konkret eksempel på, hvilke konsekvenser denne eller hin udvikling, denne eller hin statslige bestemmelse fik lokalt. Samtidig gives læseren et godt indblik i forhold, der næppe har været meget anderledes i Gedved end i tilsvarende områder. Bestemmende for sognerådernes virksomhed har været, at først når borgerne tog initiativer, f.eks. til gadebelysning, reagerede sognerådet. Kun sjældent tog man selv initiativ. Vi følger konflikter og samarbejder, og vi følger sognerådet på arbejde, såvel i de mere trivielle sammenhænge, som i mere illustrerende og – ufrivilligt – tragikomiske. Et eksempel (s. 65-66) skal nævnes: En gammel dame søgte Gangsted-Søvind sogneråd om tilskud til et gebis. Under diskussionen af dette vigtige punkt blev det fremført, om ikke en bevilling ville være spild af penge, da konen næppe kunne nå at slide gebisset. Man indgik kompromis, og bevilgede regningsbeløbet minus 100 kr. Naturligvis må man trække på smilebåndet af en sådan kommunal sparsommelighed, en husholdningsmentalitet af de gerrige, men eksemplet, der er valgt blandt mange, viser både Frandsens grundighed og at Frandsen kan leve op til den programmerklæring, han fremsætter på bogens bagside, nemlig at hovedfigurerne i bogen er de helt almindelige mennesker, som var med til at præge udviklingen, uanset om de sad i sognerådet eller ej.

Frandsen har skrevet både om de almindelige mennesker og om hovedaktørerne, og han har belyst tilstande og processer såvel lokalt som set i lyset af generelle tendenser. Bogen kan anbefales for alle, der har interesse i den nyeste tids kommunale historie.

Henrik Gjøde Nielsen